

“BAHRU’L-HAKÂİK” TEFSİRİ VE MÜELLİFİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet OKUYAN*

GİRİŞ

Bu yazımızda, İşârî tefsirlerin önemli örneklerinden biri olan tasavvufî alanda oldukça orijinal sayılabilecek yorumlara sahip Necmuddîn Dâye'nin kaleme aldığı Bahru'l-Hakâik adlı tefsiri tanıtmayı ve onun hakkında yapılan çeşitli değerlendirmeleri inceleyerek söz konusu bu eserin kamuoyunda daha iyi tanınıp bilinmesine çalışacağız. Geçmiş dönem ilim adamlarının bize bıraktıkları en önemli mirasları olan kitaplar, günümüz insanının ilgi alanına girmediği için genellikle kütüphane raflarında tozlanmaya terk edilmişlerdir. Ayrıca zaman zaman söz konusu bu eserleri inceleyen bazı araştırmacılar da kendilerinden önce yapılan bir takım hataları aynen tekrarlayarak sonraki dönem okuyucularının, bu çok değerli kültür miraslarını yanlış değerlendirmelerine neden olmuşlardır.

İşte bu çalışmamızda ele alacağımız tefsir de bu tür yanlışlıkların yapıldığı eserlerin arasında yer almaktadır. Yaşadıkları dönem ve coğrafya, aralarındaki hoca-talebe ilişkisi ve isim benzerliği gibi nedenlerden dolayı eserleri değişik isimlerle anılan bu iki müfessire nispet edilen tefsir bu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu tefsir, hicrî 647 yılında kaleme alınmış olan *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsirdir. Aşağıda da görüleceği üzere bu tefsir, *Aynu'l-Hayât*, *Te'vîlât-ı Necmiyye* ve *et-Tefsîrun-Necmî* gibi değişik isimlerle bazen Necmuddîn Dâye'ye, bazen Necmuddîn Kübrâ'ya, bazen de bunlardan daha sonra yaşayan Simnânî'ye nispet edilmiştir. Şimdi yazma nüshaların ilk sayfalarında veya kapak bilgilerinde ya da buldukları kütüphanelerin kataloglarında farklı isimlerle kaydedilen bu tefsiri ve nüshalarını daha yakından tanıya çalışalım.

a) Bahru'l-Hakâik ve Nüshaları:

Anadolu'da yaşamış olan ve diğer pek çok eseri gibi tefsirini de bu topraklarda kaleme alan Necmuddîn Dâye'nin¹ bu eseri, tâbâkât kitaplarında,

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kütüphane kataloglarında ve eserin yazma nüshalarının ilk sayfalarında farklı şahıslara nispet edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin değişik bölümlerinde bu eserin otuzdan fazla nüshası mevcuttur. Söz konusu bu nüshalardaki eser muhteva olarak aynı olmasına rağmen, onların yazarları ve adları genellikle karıştırılmıştır. Bu nüshalardaki bilgiler şu şekildedir:

1. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüsha. (252*170), 180*130mm, 332 yk, 21st, nesih, Abdülmelik b. Mehmed 647h.)

İstinsah tarihi Hicrî 647 yılı olan bu nüsha, Fâtîha'dan Bakara suresinin 252. âyetine kadardır ve toplam 332 varaktır. Bu nüshanın kapak sayfasında şu bilgiler vardır:

"الاول من كتاب بحر الحقائق والمعان في تفسير القران والسبع المثاني من تاليف الشيخ العالم الربان نجم الدين أبو بكر الرازي صاحب المرصاد رحمة الله عليه"

"Bu eser, Mîrsâd (adlı eser)in müellifi olan, şeyh, rabbânî alim Necmuddîn Ebû Bekir er-Râzî'nin yazdığı *Bahrü'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı kitabın ilk cildir". Kitabın adı ve yazarıyla ilgili olan bu bilgilerden başka daha sonra hicri 1160 yılında Halebî İsmail Asım tarafından yazıldığı anlaşılan şu ifadeler de eserin kapağında yer almaktadır:

"Kitapçıların ellerinde bu tefsirin, tıpkı Kâşânî'nin te'vilâtı gibi, te'vilât konusunda gerektiği zaman kısa veya uzun te'viller içeren ve Kur'an'ın sonuna kadar devam eden özetlerinin bulunduğunu gördüm." İşte bu bilgi de bu tefsirin özeti durumunda olan pek çok nüshanın o günlerde kitapçılarda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu nüshanın son varakında ise şu bilgilere yer verilmektedir:

"صح السماع والنقل حرره الفقير ابو بكر محمد بن شاهوار الاسدي الرازي في سابع عشر المحرم سنة خمسين وستمائة"

"Sema (dinleme) ve nakil sahihtir. Bunu, fakir Ebû Bekir Muhammed b. Şâhâvâr el-Esedî er-Râzî hicrî 650 yılının 17 Muharreminde yazdı." Bu ifadeden başka yine aynı varakta şu bilgilere de yer verilmiştir:

"تم تفسير الجزء الاول والثاني من كتاب بحر الحقائق والمعان في تفسير السبع المثاني. وقد وقع الفراغ من استنساخه في يوم الاربعاء حادى ربيع الاول لسنة سبع واربعين وستمائة لمدينة تستر على يد العبد الضعيف عبد الملك بن محمد مظفر الضيار التستري"

"*Bahrü'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı kitabın birinci ve ikinci cüzünün tefsiri tamamlandı. Bu kitabın istinsah işini, 647 yılının Rebî'u'l-Evvel ayının birinde Çarşamba günü, Abdülmelik b. Muhammed Muzaffer et-Tayyâr et-Tüsterî, Tüster şehrinde bitirmiştir."

¹ Necmuddîn Dâye'nin hayatı ve eserleri ile görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsîri*. Doktora tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1994.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki diğer bir nüsha. (Necmuddîn Kübra, Tefsîru Necmuddîn, 197*115mm, 215yk..) İstinsah tarihi belli olmamasına rağmen bu nüsha'yı buraya almamızdaki gaye, bu numarada genellikle sadece bu nüshanın bulunduğu zannını ortadan kaldırmaktır. Bu tefsir, Yûsuf Suresi'nden Şu'arâ Suresi'nin sonuna kadardır. Kart bilgisinde eser önce: "الجزء... من تفسير الشيخ العارف المحقق نجم الدين كبراً" ifadesiyle Necmuddîn Kübrâ'ya, ardından da: "نجم الدين ابي بكر الرازى المعروف بداية" ifadesiyle Dâye'ye atfedilmiştir.

3. Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 231 numaradaki nüsha. (250*180, 200*110mm, 255yk, 25st, Muhammed Ahmed el-Hüseyin Mahmud el-Talhânî, 693h.)

İstinsah tarihi itibarıyla (693h) Dâye'ye en yakın olan ikinci nüshadır. Daha sonraki nüshalara göre bu nüshada işârî manalar daha genişçe ele alınmıştır ve bu manalar Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshanın özeti mahiyetinde olduğu için onunla tam bir uyum halindedir. Bu nüshanın baş tarafında şu bilgilere yer verilmektedir:

بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني الاول من كتاب بحر الحقائق وثقفة الخلاق المنتخب من كتاب
من تصانيف الشيخ الامام شيخ مشايخ الاسلام نجم الملة والدين عماد الاسلام والمسنين وارت الانبياء والمرسين ابو بكر
محمد شهاور الاسدي الرازى قدس الله روحه

"Bu kitap, şeyh. imâm. İslam şeyhlerinin şeyhi, milletini ve dinin yıldızı. İslam'ın ve Müslümanların direği, nebilerin ve resüllerin varisi Ebû Bekir Muhammed b. Şahâvar el-Escdî er-Râzî'nin eserlerinden biri olan *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* den özetlenmiş. *Bahru'l-Hakâik ve Tuhfetu'l-Halâik* adlı eserin ilk cildir. Allah ruhunu yüceltsin."

Bu nüshanın son yaprağındaki bilgi ise şöyledir:

"تمت المجلد الاول من كتاب بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني في الخامس من شهر المبارك شوال سنة ثنت
وتسعين وستمائة على يد العبد المذنب المحتاج الى عفو الله تعالى محمد احمد الحسين محمود الطالحان"

Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî kitabının ilk cildi. 693 yılının Şevval ayının beşinde Muhammed Ahmed el-Hüseyin Mahmud et-Talhânî tarafından yazılıp bitirilmiştir." Bu bilgi de eserin Dâye'ye ait olduğunu ifade etmektedir.

4. Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi 71 numaradaki nüsha. (245*176, 190*123mm, 193yk, 23st, nesih, Abdüsselam b. Türkman Lâzik, 738h.)

Bu nüshanın ilk sayfasında şu bilgiler yer almaktadır:

"تفسير القرآن العظيم من الحج الى النجم للشيخ الكامل نجم الملة والدين المعروف بنجم داية"

"Necm Dâye diye bilinen ve dinin yıldızı, olgun şeyhin Hacc suresinden Necm suresine kadarki Kur'an-ı Azîm tefsiri." Hicrî 738 yılında istinsah edilen bu nüsha da, müellife yakın sayılabilecek bir tarihte yazılmış ve her hangi bir tekmileye eserde yer verilmemiştir.

5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler Bölümü 3265 numaradaki nüsha. (260*180. 180*110mm, 360yk, 21st, Ali b. Mahmud b. İsmail. 739h.)

Bir önceki nüsha ile aynı sayılabilecek bir tarihte (Hicrî 739) kaleme alınan bu nüshada eserin adı *Bahru'l-Hakâik* diye belirtilmiştir. Eser Yûsuf suresinden Necm suresinin sekizinci ayetine kadarki ayetlerin tefsirini ihtiva etmektedir. Nüshanın ilk bölümü bulunamadığı için tefsirde müellifin kimliği hakkında bilgi verilmemiş, ancak kataloglarda müellif Kübra diye ifade edilmiştir.

6. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler Bölümü 576 numaradaki nüsha. (295*225, 205*150mm, 195yk, 29st, Hüseyin b. Ahmed et-Tebrîzî, 764h.)

Hicrî 764 yılında yazılan bu nüshanın ilk sayfasında şu bilgiler vardır:

"تفسير بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني لنجم الدين ابو بكر عبد الله بن محمد الاسدي الشهير بداية"

Bu bilgilere göre eser, Dâye diye meşhur olmuş Necmuddîn Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Esedî'nin *Bahru'l-Hakâik ve 'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsiridir.

7. Nûruosmaniye Kütüphanesi 236/328 numaradaki nüsha. (267*180, 200*127mm, 560yk, 31st, nesih, Ahmed Karahisârî, 881h.)

Hicrî 881 yılında yazılan bu nüshada "تفسير نجم الدين الكرى المسمى بعين الحياة" şeklindeki bilgilerde müellif Necmuddîn Kübra, eser de 'Aynu'l-Hayât adıyla kaydedilmiştir ve Tûr suresinin sonuna kadardır. Her hangi bir tekmile yoktur.

8. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 58 numaradaki nüsha. (270*178. 190*120mm, 464yk, 27st, nesih. Mustafa b. İshak, 907h.)

"تفسير نجم الدين داية" Eser hakkındaki bilgi sadece bu kadar olması nedeniyle Dâye'ye nispet edilen ancak kitap ismi belirtilmeyen ve hicrî 907 yılında yazılan bu nüsha Fâtîha'dan Tûr suresinin sonuna kadardır. Tûr suresine kadarki işârî manalar diğerleriyle aynıdır. Sonraki kısımda Nûr suresi 35, fâtır suresi 32 ve Muhammed suresi 19. ayeti tefsir edilmiş, ardından Necm suresinin tefsirine başlanmıştır. Necm suresine kadarki bölüm ise diğer nüshalardan farklı, tipik bir rivayet tefsiri niteliğindedir. Bu tekmile, esere yapılan tekmilelerden olan Simnânî'nin tekmilesinden de, Fâtih 233'dekinden de farklıdır. Bu kısım tipik bir rivayet tefsiri üslubuyla kaleme alınmıştır.

9. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Bölümü 233/1,2'deki nüsha. (250*172, 205*120mm, 528yk, 25st, 907h.)

Bu nüshada şu bilgilere yer verilmiştir:

"تفسير عين الحياة للشيخ نجم الدين الرازي تلميذ نجم الدين الكبري (الى سورة والنجم ومنه الى اخر القران

علاء الدولة السمان)"

Bu bilgilerden hareketle tefsir, adı *Aynu'l-Hayât* olarak, Kübrâ'nın öğrencisi Necmuddîn Dâye'ye nispet edilmiş. Dâye'nin, Necm suresine kadar yazdığı, kalan kısmı ise Simnânî'nin tamamladığı belirtilmiştir. Ancak Zâriyat suresinin 19. ayetinin tefsirinde kenar bilgisi olarak, bu ayetin tefsirinde müsannifin öldüğü, devamını ise eseri, şeyhin talebesi olan Dâye'nin tamamladığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu bilgidен hareketle tefsirin, Kübra'ya nispet edildiği anlaşılmaktadır. Ancak tekniyle denen kısmın sonunda ise bu kısmın:

"تمت نجم القران من مؤلفات قدوة المحققين علاء الدولة السمان سنة سبعة وستمائة"

ifadesi gereği, Simnânî'nin *Necmu'l-Kırân*² adlı eseri olduğu ve eserin (*Necmu'l-Kırân*) hicrî 907 yılında yazıldığı ifade edilmiştir. Bu çelişkinin nedeni kanaatimizce istinsah edenlerin hatalı bilgi vermesi ve bu bilgileri başkalarının da dilediği gibi kullanmasıdır. Eserin istinsah işi tek elden olsaydı metin kısmıyla kenar bilgileri arasında veya tekmilelerle esas metin arasında fark olmaması gerekirdi. Bu nüshada ise diğerlerinden farklı olarak bu defa Zâriyat suresinin 19. ayetinden 60. ayetine kadarki kısım yoktur.

10. Süleymaniye Kütüphanesi Turhan Hacı Vâlîde 14 numaradaki nüsha. (185*123, 127*80mm, 530yk, 27st, nesih, 933h.)

Tamıtcı bilgisinde sadece: "كتاب تفسير بحر الحقائق" ifadelerine yer verilen bu nüsha Hicrî 933 yılında yazılmış ve ismi *Bahru'l-Hakâik* olarak ifade edilmiş olmasına rağmen müellifi hakkında onun 330 yılında doğup 412 yılında öldüğü bilgisinden başka her hangi bir ayrıntıya girilmemiştir. Esasında verilen bu tarihler de yanlıştır.

² Asıl adı *Necmu'l-Kırân fî Te'vilâti'l-Kur'ân* olan bu eser, değişik kütüphanelerdeki nüshalarda *Matla'u'n-Nukat ve Mecme'u'l-Lukat* olarak kaydedilmiştir. Örnek için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 165; Turhan H. Vâlîde 14; Kılıç Ali 92; Hacı Hayri ve Hacı Abdullah 162; Dâru'l-Mesnevî 53 ve Bâyezid Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 536; Dâmâd İbrahim Paşa 153; Kahire Dâru'l-Kütüb 2890;... Ancak Simnânî'nin *Matla'u'n-Nukat* adlı eserine ait yedi batında tefsir yapabilmek için gerekli bilgilerle diğer hususları içine alan on üç yapraklık bir kısım, bu eserin baş tarafına konmuştur. Bütün bu nüshaların hepsi Tûr suresinden Nâs suresinin sonuna kadar olan Kur'an tefsirini ihtiva ederler. Nazif Şahinoğlu bu tefsirin de başka adlarla anıldığını ifade ederek bu konuda net bilgiye ulaşmanın zor olduğunu belirtmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Nazif Şahinoğlu., *Alâuddevle es-Simnânî: Hayatı, Eserleri, Kelam Telakkisi, Tasavvufî Yeri ve Tasavvufî Görüşleri*. Doktora Tezi. İstanbul. 1966.)

Fâtiha suresinden Nâs suresinin sonuna kadar olan bu nüshada, Tûr suresinin sonunda bir kesiklik mevcuttur. Buradan itibaren 451b-530a varakları arasında Simnânî'nin: "كتاب نجم القرآن" "Necmu'l-Kırân" adlı tekmilesine yer verilmiştir. Bu tekmile'de de önce bir Fâtiha tefsiri, ardından Tûr suresinin Simnânî'ye ait ayrı bir tefsirine yer verilmiş, daha sonra nüsha Nâs suresiyle sona ermiştir.

11. Topkapı Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü A.92 numaradaki nüsha. (255*180, 120*120mm, 429yk, 25st, Sefer b. Fakih Ahmed, 934h.)

Eserin tanıtım bilgisinde

"عين الحياة تاليف الشيخ الامام العارف بالله ولي الله حق الولاية المنقب بنجم داية قدس الله سره العزيز" ifadelerinden hemen sonra: "وهو نجم الدين الكرى" şu bilgilerine yer verilmiştir. Hicrî 934 yılında yazılmış olan bu nüshanın ilk sayfasında eser *Aynu'l-Hayât* adıyla Dâye'ye nispet edilmiş, ancak Dâye'nin aslında Necmuddin Kübrâ olduğu ifade edilmiştir ki bu bilgi, mevcut karışıklıklardan biri durumundadır. Bu ifade de belki de Dâye, Kübrâ'nın öğrencisi diye tanıtılacakken bu şekilde bir hata yapılmış ve müstensih "tilmîz=öğrenci" kelimesini yazmayı unutmuştur. Buradaki nüsha Tûr suresinin sonuna kadardır ve tekmile yoktur. Bu kütüphanedeki eserlerin tanıtıldığı eserde ise bu tefsirin müellifinin Kübrâ olduğu ifade edilmiştir.³

12. Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi 7378 numaradaki nüsha.

Bu nüsha Hicrî 957 yılında, 274 varak halinde Abdülmecid b. Karahasan el-Mardîni tarafından kaleme alınmıştır. İstinsah tarihi itibariyle eski sayılabilecek olan bu nüsha, Fâtiha suresinden Tevbe suresinin sonuna kadardır. İşârî manaların, diğer nüshalara oranla daha fazla bulunduğu bu nüshada tefsirin adı بحر الحقائق والمعاني في تفسیر السبع المثاني *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* olarak ve müellifi de Necmuddîn Dâye olarak kaydedilmiştir.

13. Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 233 numaradaki nüsha. (310*210, 255*123mm, 206yk, 35st, ncsih, Muhammed el-Behdânî, 963h.)

Hicrî 963 yılında yazılan bu nüsha, İsrâ suresinden Nâs suresinin sonuna kadardır.

14. Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 232 numaradaki nüsha. (270*195, 190*120mm, 327yk, 25st,..)

Yûnus suresinden Necm suresinin sekizinci ayetine kadar olan bu nüshanın, yazılış tarihi ve istinsah edeni belli değildir. Ancak yazı

³ Fehmi Ethem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1962, I, 489-490.

karakterinden, bu nüshanın da oldukça eski olduğu anlaşılmaktadır. Fâtih 233 ile bu Fâtih 232 numaradaki nüshanın kütüphane tanıtım kartlarında ve ilk sayfalarında eserin adı ve yazarı hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak bu nüshalar da *Bahru'l-Hakâik*'in işârî anlamlarından oluşmaktadır. Bu iki nüshanın, Fâtih 231 numaradaki nüshadan, yazılış tarihi olarak oldukça sonra olduğu, yazı karakteri bakımından anlaşılmaktadır.

Fatih 231 numaradaki nüsha Fâtihâ'dan Mâide'nin sonuna kadardır. Fatih 232'deki nüsha Yûnus'tan Necm'in sonuna kadar, Fatih 233'deki nüsha ise İsrâ'dan Nâs'ın sonuna kadardır. Görüleceği üzere Mâide Suresi'nden Yûnus Suresi'ne kadarki bölüm burada mevcut değildir. Dolayısıyla nüshalar arasında yazılış tarihleri bakımından bir aynılık olmadığı ve nüshalar birbirlerinin devamı durumunda olmadıkları için aradaki bazı surelerin tefsirlerine ulaşılamamaktadır.

15. Murad Molla Kütüphanesi 130 numaradaki nüsha. (275*210, 180*130mm, 356yk, 41st. nesih. 965h.)

Hicrî 965 yılında istinsah edilen bu nüsha: "عين الحياة للكبرى" *Aynu'l-Hayât* adıyla Kübrâ'ya nispet edilmiştir.

16. Bâyezid Kütüphanesi Nâdide Eserler Bölümü 532 numaradaki nüsha. (275*195, 240*180mm, 300yk, 43st, 966h.)

Hicrî 966 yılında istinsah edilen bu nüsha kütüphanenin katalog kartında: "عين الحياة لنجم الدين الكبرى" *Aynu'l-Hayât* adıyla Kübrâ'ya nispet edilmiştir. Fâtihâ suresinde Zâriyat suresinin 19. ayetine kadardır. Burada da müellifin öldüğü, kalan kısmı öğrencisi Dâye'nin tamamladığı bildirilmekte, ancak her hangi bir tekmileye eserde yer verilmemektedir.

17. Bâyezid Kütüphanesi Nâdide Eserler Bölümü 531 numaradaki nüsha. (260*175, 190*120mm, 586yk, 27st.)

"بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني" *Bahru'l-Hakâik ve 'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adıyla Necmüddîn Ebû Bekr 'Abdullah İbn Muhammed el-Esedî (Dâye)'ye nispet edilmiştir. Ancak bu nüshanın istinsah tarihiyle ilgili her hangi bir bilgi eserde yoktur. Tam tefsir ebadında olan bu nüshada Necm suresinden sonraki kısım farklı bir üslupla kaleme alınmış, ancak bu kısım hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir.

18. Süleymaniye Kütüphanesi Hâmidîyye 83 numaradaki nüsha. (245*175, 150*105mm, 568yk, 33st, nesih, 1009h.)

Hicrî 1009 yılında istinsah edilen bu nüshanın ilk sayfasında şu ifadelerle yer verilmektedir:

"هذا التفسير عين الحياة من تأليف نجم الداية"

"Bu tefsir Necm-i Dâye'nin teliflerinden *Aynü'l-Hayât*'tır. Bu nüshanın ilk sayfasında da eserin adı *Aynü'l-Hayât* olarak ifade edilmiştir. Tamtım kartı bilgisinde ise bu nüsha Kübrâ'ya atfedilmiştir. Bu tefsir Fâtiha suresinden Nâs suresinin sonuna kadardır. Zâriyât suresinin 18. ayetinde ise diğer nüshalardan farklı olarak şu bilgilere yer verilmektedir:

"انتهى المصنف الى هنا وتوفى رحمه الله وكمناه علاء الدولة تلميد الشيخ رحمة الله جميعا..."

"Musannif burada öldü. geri kalanını şeyhin talebesi Alâu'd-Devle (es-Simnânî) tamamladı. Allah hepsine rahmet etsin." Bu nüshada eseri tamamlayan kişi Simnânî olarak belirtilmiş, dolayısıyla eserin yazarının da Dâye olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Simnânî'nin hocaları arasında Kübra'nın bulunması mümkün değildir.

19. Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Bölümü 18 numaradaki nüsha. (240*149, 187*95mm, 637yk, 25st, ta'lik, Muhammed Hüseyin, 1085h.)

"تفسير بحر الحقائق حضرة نجم الدين الرازى"

Hicrî 1085 yılında istinsah edilen bu nüshada tefsirin adı *Bahru'l-Hakâik*. yazarı Necmuddîn Râzî (Dâye) diye ifade edildikten sonra hemen yazının altında bu defa tefsir. bir başkası tarafından:

"هذا التفسير المسمى بعين الحياة للشيخ العلامة المحقق... نجم الدين الكبرى"

ifadeleriyle *Aynü'l-Hayât* olarak ve yazarı da şeyh, allame, muhakkik... Necmuddîn Kübrâ diye isimlendirilmiştir. Dolayısıyla tefsir. iki isimle iki farklı kişiye nispet edilmiştir. Bu nüshada Zâriyat suresinin 21. ayetinden 52. ayetine kadarki kısmın tefsiri yoktur. Zâriyat suresinin 19. ayetinin kenarında ise, bu eserin bazı nüshalarında Kübrâ'nın buraya kadar yazdığı. ölümü nedeniyle geriye kalan kısmı talebesi Dâye'nin tamamladığı ifade edilmiştir. Ancak yine bu nüshada Tûr suresinin bitimindeki şu bilgiler de çok ilginçtir:

"قد تم المجلد الثان من كتاب بحر الحقائق والمعان من تصنيفات الشيخ الفاضل العالم الكامل شيخ نجم الدين الرازى"

سنة 1085

"Faziletli. şeyh, âlim, kâmil Necmuddîn er-Râzî (Dâye)'nin eserlerinden olan *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî* adlı kitabın ikinci cildi tamamlandı." İşte bu bilgi de eserin Dâye'ye ait olduğu gerçeğini destekleyen delillerden biridir. Çünkü bu bilgi bu nüshanın kapak sayfasında verilen bilgilerden çok farklıdır. Burada eserin adı *Bahru'l-Hakâik*, yazarı da Necmeddin Râzî (Dâye) olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu nüshanın kapak bilgilerinin tamamen aynı olan Dâmâd İbrahim Paşa 153 numaradaki nüshanın bilgileri de Tûr suresinde verilen bu bilgi ile çelişmektedir.

20. Bâyezid Kütüphanesi Nâdide Eserler Bölümü 536 numaradaki nüsha. (308*220, 248*127mm, 399yk, 31st, 1174h.)

Hicrî 1174 yılında istinsah edilen bu nüshâ katalog kartında *Aynu’l-Hayât* adıyla Necmuddîn Kübrâ’ya nispet edilmiştir. Bu nüshada da Zâriyat suresinin 18. ayetinde müstensih, müellifin vefat ettiğini, kalan kısmı ise şeyhin talebesi olan Simnânî’nin tamamladığını belirtmiştir. Bu tekmlenin baş tarafında Simnânî’nin, bazı istilahları izahı yer almış, ardından da Fâtiha suresinin tefsirine başlanmıştır. Ancak Fâtiha suresinin tefsirinin giriş cümlelerinden önce kendisinin: “اللقط ومجمع النقط مطلع” adında hacimli bir eserinin olduğunu, bu eserin mevkıf (durak)ları hariç 28 cilt olduğu, mevkıflerinin tefsirinin ilham ile yazılanlara kıyasla birer şerh mesabesinde olduğu, bunların 131 bin 131 olduğunu, toplam ciltlerinin 3465, her cildin kırk forma, her formanın on varak olduğunu belirtmiştir.⁴ Simnânî hakkında doktora yapan Nazif Şahinoğlu bu konuda şunları belirtmiştir:

“...Biz ne 28 ciltlik, ne de 3465 ciltlik eserine rastlayabildik, hatta hacmi bu kadar büyük eserinin var olup olmadığını, hayatından bahseden ilk kaynaklarda görmek mümkün değildir. Ancak Amme cüzünün ve Fâtihanın bâtinî manalarındaki tefsirleriyle Tûr suresinden Kur’an’ın sonuna kadar olan kısmının tefsirinden dokuz nüsha tespit edildi. Bu kısmın tefsiri de o kadar uzun ve tafsilatlı değil, aksine pek çok yerleri “Celâleyn” gibi kısadır...”⁵

Yine bu nüshada bir öncekinden farklı olarak bu defa Tûr suresinin 18. ayetiyle 32. ayeti arasındaki tefsiri yoktur.

21. Kahire Dâru’l-Kütübi’l-Misriyye 2890 numaradaki nüsha. Hicrî 1286 yılında istinsah edilen bu nüsha beş mikrofilm halindedir. Burada eserin adı: “التاويلات النجمية” olarak verilmiş, yazarı da Necmuddîn Kübrâ olarak ifade edilmiştir. Bu nüshanın 1286 yılında Muhammed Hâşim b. Dâvud Arif b. Ahmed tarafından istinsah edildiği bilgisi de burada mevcuttur.

Buraya kadar tanıttığımız nüshaların istinsah tarihleri ya eserlerin ilk sayfasında veya kapağında ya da tanıtım kartlarında bu şekilde verilmiştir. Bundan sonra sayacaklarımızın ise istinsah tarihleri belli değildir.

1. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 179 numaradaki nüsha. (182*135, 140*100mm, 209yk, 18st, nesih.)

Bu nüshada eserin adı:

⁴ Bkz: Hacı Hayri-Hacı Abdullah, vr. 21a; Şehid Ali Paşa, vr. 222b.

⁵ Nazif Şahinoğlu, *Alfûddevle es-Simnânî*, s. 133. Simnânî’nin böyle bir eseri olup olmadığı hakkında benzer bir değerlendirme için bkz, Süleyman Ateş, “Üç Müfessir Bir Tefsir”, A.Ü.İ.F.Dergisi, XVIII, 1970, ss. 96-97.

"جلد اول من تفسیر القرآن المجید المسمى ببحر الحیا"

Bahrü'l-Hayâ olarak ifade edildikten ve bu nüshanın da ilgili tefsirin ilk cildi olduğu belirtildikten sonra başka birisi tarafından eserin ilk sayfasına şu bilgiler eklenmiştir:

"كتاب عين الحیاة) جلد اول من اربعة مؤلف هذا الكتاب نجم الدایة"

Bu bilgilerden hareketle eserin, Dâye`ye ait olduğu ve admın da dört ciltlik *Aynu'l-Hayât* adlı eserin birinci cildi olduğu anlaşılmaktadır.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 92 numaradaki nüsha. (290*200, 220*100mm, 563yk, 33st, ta`lik.)

Bu nüshanın kapağında eser hakkında önce:

"كتاب عين الحیاة) جلد اول من اربعة مؤلف هذا الكتاب نجم الدایة" ifadesi kullanılmış. ardından bunu destekler mahiyette: "تفسیر بحقائق لنجم دایة" eserin adının "*Hakâik*" ve yazarının da Dâye olduğu ifade edildikten sonra ilk sayfada tefsirin Kübrâ`ya ait olduğu bilgisine de yer verilmiştir. Bu nüshanın 478b-563a arasında Simnânî'nin *Necnu'l-Kırân* adlı eseri vardır.

3. Süleymaniye Kütüphanesi Murat Buhârî Bölümü 12 numaradaki nüsha. (300*195, 225*115mm, 175yk, 27st, En`âm suresine kadar.)

Bu nüshada da eser: "تفسیر نجم دایة المسمى بحقائق الحقائق" ifadeleriyle *Hakâiku'l-Hakâik* adıyla Dâye`ye nispet edilmiştir.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Dâmâd İbrahim Paşa Bölümü 153 numaradaki nüsha. (295*192, 220*120mm, 540yk, 35st, nesih.)

Bu nüshada eser:

"هذا كتاب التفسیر المسمى بعین الحیاة للشیخ العلامة المتحقق السالك الناسك الكامل المكمل الربی المسلك بحر المعارف والعوارف نجم الدین الكبرى"

ifadeleri gereği *Aynu'l-Hayât* adıyla Kübrâ`ya nispet edilmiştir. "İşte bu nüshanın kapak sayfasında yukarıdaki bilgilere devamla eserin ilk sayfasında Kübra'nın, Mekke, İskenderiye, İsfahan ve Hemedan'da değişik hocalardan hadis öğrendiği, çok ibadet ehli olup pek çok yerde müridinin olduğu, Şâfiî mezhebini benimsediği, Tatarlar 618 yılı Rebî'u'l-Evvel ayında Havarizm (Harizm) şehrine geldiğinde Moğol istilasında öğrencileriyle birlikte savaştığı, bu savaşta şehid düştüğü, 12 ciltlik bir tefsirinin olduğu, bu tefsirin ise savaş nedeniyle Necm suresinde yarım kaldığı, eseri, öğrencisinin tamamladığı ifade edilmektedir.

Yine aynı sayfada bu tefsirin Dâye`ye ait olduğu şeklinde bir iddianın da var olduğu ifade edilmiştir ki bizim kanaatimize göre Kübra'nın ölüm tarihi 618 yılı olduğu için yarım kalan tefsir onun değil Dâye`nindir. Çünkü bu tefsiri tamamlayanlardan biri olan Simnânî, eserin müellifinin Dâye olduğunu açıkça

ifade etmektedir. Kaldı ki bu nüshada verilen kapak bilgileri, 1085h. de yazılan Halet Efendi 18 numaradaki nüshanın aynısı olduğu ve burada da Tûr suresinde bu tefsirin Dâye’ye ait olduğu bilgisi yer aldığı için bu nüshalardaki kapak bilgilerinin gerçeği yansıtmadığını düşünmekteyiz. Bu nüshanın istinsah tarihi belli olmadığı, yazı karakterinin de diğer nüshalara göre daha sonraki dönemlere ait olabileceği ve kapak bilgileri de 1085h. yılında yazılan Halet Efendi nüshasıyla aynı olduğu için orada yapılan hatanın burada da tekrar edildiği kanaatini taşımaktayız.

Bir de bu nüshanın yazıldığı dönemlerde bile tefsirin müellifi hakkında tartışmalar olduğu anlaşılmaktadır ki kapak bilgilerinin arasında tefsir Dâye’ye de nispet edilmiştir.

Bütün bunlardan ayrı olarak bu tefsirdeki bilgilerin tamamen işârî yorumlar olduğu ve bu yorumların *Bahru’l-Hakâik*’te aynen var olması da bu nüshanın özet olduğunu, tefsirin tamamı olmadığını açıkça göstermektedir.

Bu nüshanın metin kısmında ise Zâriyat suresinin 18. ayetinde tefsirin kenarında bu tefsirin müellifinin öldüğü, kalan kısmın da Dâye tarafından tamamlandığı ifade edilmiştir. Ancak tıpkı Cârullah nüshasında olduğu gibi burada da Simnânî’nin tekmilesine (*Necmu’l-Kırân*) yer verilmiştir. Bu alıntının hem başında hem de sonunda bu tekmilenin Simnânî’ye ait olduğu belirtilmesine rağmen tekmileyi Dâye’nin yazdığı bilgisine de bu gibi nüshalarda kenar bilgisi olarak rastlanmaktadır.

5. Süleymaniye Kütüphanesi Mahmûd Efendi 31/1,2’deki nüsha. (I. cilt; 300*195, 210*110mm, 304yk, 33st, ta’lik.); (II. cilt 290*196, 210*110mm, 255yk, 33st, ta’lik. İsra’dan Zâriyata kadar.)

Bu nüshanın kart bilgisinde eser: “تاويلات النجمية في تفسير القرآن” “Te’vîlâtü’n-Necmiyye” adıyla Kübrâ’ya nispet edilmiştir ve eser Kehf suresinin sonuna kadardır. Aynı yerdeki ikinci nüsha da *Tekmiletü’t-Te’vîlâti’n-Necmiyye* diye kaydedilmiştir ve Kehf suresinden Nâs suresine kadardır. Eserin tanıtım kartında ise bu bilgi İsra suresinden Zâriyat suresine kadar şeklindedir. 171b-255a varakları arasında *Necmu’l-Kırân* yer almaktadır. Bu nüshaların ilk sayfalarında eseri tanıtıcı her hangi bir bilgi yoktur.

6. Süleymaniye Kütüphanesi Dâru’l-Mesnevî 46 numaradaki nüsha. (275*175, 205*120mm, 171yk, 25st, ta’lik.)

“تفسير عين الحياة لنجم الدين الرازي” المتوفى سنة 610

Kehf suresinden Necm suresine kadar olan bu nüshada tefsir *Aynu’l-Hayât* adıyla Necmuddîn Râzî(Dâye)’ye nispet edilmiş ancak Râzî’nin ölüm tarihi h. 610 diye verilmiştir. Bu tarih Dâye’nin değil, Kübrâ’nın ölüm tarihidir. Dolayısıyla eserin müellifi hakkındaki karışıklık burada da hissedilmektedir.

7. Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa, 92 numaradaki nüsha. (290*200, 220*100mm, 563yk, 33st, ta'lik.)

Bu nüshada eser "تفسير حقائق النجم الداية" "Hakâik" adıyla Dâye'ye nispet edilmiştir. Bu nüshada da Zâriyât suresinin 19. ayetinde:

"انتهى المصنف الى هنا وتوفى رحمه الله وكمله علاء الدولة تلميذ الشيخ رحمه الله جميعا..."

ifadesine yer verilmiş ve bundan sonraki kısma 482. varaktan itibaren Simnânî'nin sözü edilen eserinin (Matla'u'n-Nukat) ilk kısmı ve tekmilesi (Necmu'l-Kirân) eklenmiştir.

8. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Hayri ve Hacı Abdullah Paşa 180 numaradaki nüsha. (240*165, 170*100mm, 492yk, 21st, nesih.)

Bu nüshada eser:

"هذا كتاب التفسير المسمى بعين الحياة للتشيخ العلامة المحقق... نجم الدين الكبرى" *Aynu'l-Hayât* adıyla Kübrâ'ya nispet edilmiştir.

9. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler bölümü 1799 numaradaki nüsha. (265*196, 210*115mm, 554yk, 29st.)

Bu nüsha *Aynu'l-Hayât* adıyla Kübrâ'ya nispet edilmiş, diğer nüshalarda olduğu gibi Zâriyat suresinin 19. ayetinde müellifin öldüğü, kalan kısmı Simnânî'nin tamamladığı bilgilerinden sonra Kamer suresinin dokuzuncu ayetinde eser sona ermiştir.

10. Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 545 numaradaki nüsha. (264*154, 186*99mm, 2+629yk, 27st, Hüseyin b. Ahmed b. Ali el-İskilîbî.)

"تفسير بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني لنجم الدين ابى بكر عبد الله بن محمد الاسدى"

Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî şeklindeki tam adıyla Necmuddîn Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Esedî (Dâye)'ye nispet edilmiştir.

11. Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 408 (6240) numarada bulunan mikrofilmdeki nüsha. Bu nüshada eser, *Aynu'l-Hayât* adıyla Necmuddîn Kübrâ'ya nisbet edilmiştir. Yûsuf suresinden itibaren Hicr suresinin 87. ayetine kadar devam etmektedir. İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bilgi verilmemiştir.

12. Yine aynı kütüphanenin 1073 numarada kayıtlı olan bir başka nüshada 46536 numaralı mikrofilmdeki nüsha. Bu nüshada eserin adı *et-Te'vîlâtü'n-Necniyye* diye verilmiş, yazarı da Simnânî olarak ifade edilmiştir. Tevbe suresinin 115. ayetinden Lokman suresinin sonuna kadarki kısmı içeren bu nüshanın adı, Simnânî'nin eseriyle karıştırılmış ve eser yanlışlıkla Simnânî'ye nispet edilmiştir.

13. Kahire el-Ezher Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü 1524 numaradaki nüsha *Aynu'l-Hayât* adıyla kayıtlıdır ve “Bahru'l-Hakâik”ın Fâtiha Suresi'nin işârî tefsirinden ibarettir. Bu nüsha Necmuddîn Kübra'ya nispet edilmiştir.⁶

14. Süleymaniye Kütüphanesi Keşîdecizâde 665/1 numaradaki nüsha. (189*136, 142*83mm, 22yk, 21st, nesih.)

Bu nüshada bulunan beş Fatiha tefsirinden ilki Dâye'nindir. Buradaki nüsha, *Bahru'l-Hakâik*'in Fâtiha tefsirinin işârî kısımlarından oluşmaktadır.

15. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu 54 numaradaki nüsha. (270*187, 190*132mm. 102yk, 25st.)

Bu nüsha, Dâye'nin tefsirine Simnânî'nin yaptığı ve 758h. de istinsah edilen *Necmu'l-Kırân fi Te'vilâti'l-Kur'ân* adlı tekmiledir. Bu nüshanın başında ise esas eserin adının:

“تفسير نجم الدين الكبري المسمى بالعوارف” “el-'Avârif” olduğu ve müellifinin de Kübrâ olduğu bilgisi mevcuttur.

16. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Hayri ve Hacı Abdullah Efendi 162 numaradaki nüsha. (176*130, 148*100mm, 299yk, 21st.)

Bu nüsha, Dâye tefsirine Simnânî'nin yaptığı tekmiledir ve *Necmu'l-Kırân fi Te'vilâti'l-Kur'ân* adını taşımaktadır ve istinsah tarihi de 905h. dir.

17. Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 20 numaradaki nüsha. Bu nüsha Osmanlıcadır. Katalogda adı “en-Necmiyye” olan bu nüsha Kübra'ya nispet edilmiştir.

18. Süleymaniye Kütüphanesi Serez 182 numaradaki nüsha. Bu nüsha da Osmanlıcadır ve adı: “الجلد الثاني من تفسير عين الحياة” “Aynu'l-Hayât” tır. Tevbe suresinin 94. ayetinden Ankebût suresinin 45. ayetine kadardır.

19. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 33 ve 124 numaralardaki nüshalar:

“تفسير عين الحياة للشيخ نجم الدين الكبري” “Aynu'l-Hayât” adıyla Kübrâ'ya nispet edilmişlerdir ve bu nüshalar Osmanlıca olarak kaleme alınmışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 124 numaradaki nüsha Ankebût suresinin 46. ayetinden Nâs suresinin sonuna kadardır. Bu Osmanlıca eserin tamamının 12 cilt olduğu bilgisine de eserde yer verilmiştir.

İşte bu son dört nüshanın, Kübrâ'ya ait olduğu ifade edilen on iki ciltlik tefsirin⁷ tercümesi olma ihtimali söz konusudur. Fakat Dâye, *Bahru'l-*

⁶ Davut el-Mavsîlî, adı *Aynu'l-Hayât* olup Kübrâ'ya nispet edilen ve bir de tekmilesi bulunan tefsirden söz etmektedir ki bu nüsha da Damat İbrahim Paşa No: 153'teki nüshanın aynıdır. Bu bilgi için bkz. Davut el-Mavsîlî, *Mahtûâtü'l-Mavsîl*, Kahire, ts., s. 193.

Hakâik adlı tefsirinin mukaddimesinde hocalarıyla ilgili bilgi verirken Kübrâ'dan da söz etmesine rağmen onun böyle bir eserin olup olmadığına hiç değinmemiştir.⁸ Dönemine kadar yazılan bazı eserler hakkında bilgi vermesine rağmen Kübrâ'dan bahsederken böyle bir tefsirin varlığına işaret etmemesi de bu eserin varlığı hakkında şüpheler doğurmaktadır. Neticede mevcut Osmanlıca nüshalar Dâye'ye ait *Bahru'l-Hakâik*'in tercümesi değildir. İşin bu kısmının yeni bir araştırmayı zorunlu kılmakta olduğu kanaatindeyiz.

Ayrıca Brockelmann, tefsirin Meşhed, III, 6/14 ve Bankipor, XV, 1455'te de nüshalarının bulunduğunu ifade etmiştir.⁹

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 19 numaradaki nüshadaki Alâaddîn es-Semerkandî'nin *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm* adlı eseri de hataen Dâye'ye nispet edilmiştir.

Sözünü ettiğimiz ve ayrıntılı bilgi verdiğimiz nüshalarda da açıkça görüleceği üzere gerek kütüphane kataloglarında, gerekse kitapların kapak ya da ilk sayfalarında hem eser, hem de onun müellifi hakkında birbirini tutmayan ve birbiriyle çelişen pek çok bilgi vardır. Bütün bu çelişki ve farklılıkların temel kaynağı kanaatimizce bu nüshaları istinsah edenlerin açık bilgi vermemeleri, sonra gelenlerin de bu bilgileri yeterince sorgulamadan onları tekrar etmeleridir. İstinsah tarihi daha eski olan nüshalar ile (Fatih 231) sonrakiler arasında bu çelişik bilgiler çok daha net olarak görülmektedir.

Bütün bu nüshalar hakkında verdiğimiz bu bilgiler ışığında Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshanın mevcut nüshaların en eski tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın ilk sayfasında bulunan "Bu eser "Mîrsâd"ın sahibi Necmüddîn Ebû Bekr er-Râzî'nin *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'i'l-Mesânî* kitabının birinci cildidir." şeklindeki ifade, bu kitabın asıl yazarının Dâye olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca yine bu bilgiden eserin birden fazla cildinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer nüshalarla işârî manaları aynı olan bu nüsha Abdülmelik b. Muhammed b. Muzaffer tarafından, müellifin kendi el yazması nüshasından istinsah edilip Dâye'ye okunduğu ve icazetinin bulunduğu şu şekilde belirtilmiştir:

"Semâ' (dinleme) ve nakil sahihtir. Bunu fakir Ebû Bekr Muhammed İbn Şâhâvar el-Esedî er-Râzî h. 650 yılının 17 Muharrem'inde yazdı."¹⁰

⁷ Ebû Nasr Abdulvehhâb, es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Beyrut, V, 12; Şemseddin Ebû Abdillâh ibn Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, ts., 1984, XII, 11, 113; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, ts., II, 34.

⁸ Ebû Bekir ibn Abdillâh ibn Muhammed ibn Şâhâvar Necmeddin Dâye, *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 37, vr. 4ab.

⁹ Carl Brockelmann, *Supplementhand*, Leiden, 1937-1942, I, 804. Bir de Milli Kütüphane'de 082 kodla kayıtlı 2274/1 numarada bulunan *Mecmû'a Feyâid ve Eş'âr* adlı eserde *Te'vilât-ı Necmiyye*'den olduğu iddia edilen bir parçadan söz edilmektedir.

Aynı yerde bu cildin yazılış tarihi konusunda da şu bilgilere yer verilmiştir: "Bu *Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı kitabın birinci tamamlandı. Bu kitabın istinsah işini 647 yılının Çarşamba günü Abdülmelik İbn Muhammed Muz Tüster şehrinde bitirmiştir."¹¹

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre eserin ilk 650'de Dâye'ye okunmuş, aynı yıl ondan izin alınmıştır. *Hakâik* adlı tefsirin Necmüddîn Dâye'ye ait olduğu, *Ayn Necmiyye* diye isimlendirilen nüshaların da Dâye tefsirin olduğu kanaatindeyiz.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 231 numaradaki "Bu eser, Şeyhulimâm Ebû Bekr Muhammed İbn Şahâvar es eserlerinden biri olan *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri* adlı kitabından seçilmiş *Bahru'l-Hakâik ve Tuhfetu'l-Hal* birinci cildir." bilgisi de bu kanaatimizi desteklemektedir. Çünkü 693'te yazıldığı için mevcut diğer nüshalara göre müellife daha y. bu nüshadaki işârî tefsirler, daha sonraki dönemlerde kaleme alın daha geniş durumdadır.

Ayrıca Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 545 numaralı nüshanın 560b varağındaki şu bilgi de böyle bir özeti varlığını gösterir:

ان الله ان تصيف هذه الخلاصة وصل تأليفه الى سورة والنجم واشتهر تأليفه الى هنا والفقر على بن حزام الدين الشهير بالمتقى... من كتاب بحر الحقائق فليعلم."

"Allah sana rahmet etsin! Bil ki bu hulasanın (özeti) yazılması Suresi'ne kadar ulaşmıştı. (Esas eserin) telifi de buraya kadardı. Muttakî meşhur fakir Ali b. Husâmüddîn, (bu eseri) *Bahru'l-Hakâik* adlı kitapta özetledi, bu böyle bilinsin." İşte bu bilgi, eserin gerçek yazarının Dâye olduğunu gerçeğini ifade etmesinin yanında bu eserin Necm suresinde yarım kaldığını da göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen nüshaların tamamını mukayeseli bir şekilde incelememiz bize gösterdi ki Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshanın bizzat müelliften icazet alınarak yazılmasından dolayı Dâye'nin *Bahru'l-Hakâik* adlı tefsirinin daha sonra bazı müstensihler tarafından sadece işârî kısımları derlenerek *Te'vîlât* veya *Aynu'l-Hayât* adıyla isimlendirilmiştir.

b) Bahru'l-Hakâik Tefsiriyle İlgili Olarak Yapılan Değerlendirmeler:

Tümü, eserin Me'ânî rûlûk giriş ait olduğuyetindeki orijinal rinde bu Suresi'nin bu eser nüshadîye'ye nüshadîye'ye ölümür'etinde tamam Necm'hangi ş ve kanâk'ın Dâye'ska değ tek yu ölen u el. b

¹⁰ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 332a.

¹¹ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 332a.

Hakâik adlı tefsirinin mukaddimesinde hocalarıyla ilgili bilgi verirken Kübrâ'dan da söz etmesine rağmen onun böyle bir eserinin olup olmadığına hiç değinmemiştir.⁸ Dönemine kadar yazılan bazı eserler hakkında bilgi vermesine rağmen Kübrâ'dan bahsederken böyle bir tefsirin varlığına işaret etmemesi de bu eserin varlığı hakkında şüpheler doğurmaktadır. Neticede mevcut Osmanlıca nüshalar Dâye'ye ait *Bahru'l-Hakâik*'in tercümesi değildir. İşin bu kısmının yeni bir araştırmayı zorunlu kılmakta olduğu kanaatindeyiz.

Ayrıca Brockelmann, tefsirin Meşhed. III, 6/14 ve Bankipor, XV, 1455'te de nüshalarının bulunduğunu ifade etmiştir.⁹

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 19 numaradaki nüshadaki Alâaddîn es-Semerkindî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* adlı eseri de hataen Dâye'ye nispet edilmiştir.

Sözünü ettiğimiz ve ayrıntılı bilgi verdiğimiz nüshalarda da açıkça görüleceği üzere gerek kütüphane kataloglarında, gerekse kitapların kapak ya da ilk sayfalarında hem eser, hem de onun müellifi hakkında birbirini tutmayan ve birbiriyle çelişen pek çok bilgi vardır. Bütün bu çelişki ve farklılıkların temel kaynağı kanaatimizce bu nüshaları istinsah edenlerin açık bilgi vermemeleri, sonra gelenlerin de bu bilgileri yeterince sorgulamadan onları tekrar etmeleridir. İstinsah tarihi daha eski olan nüshalar ile (Fatih 231) sonrakiler arasında bu çelişik bilgiler çok daha net olarak görülmektedir.

Bütün bu nüshalar hakkında verdiğimiz bu bilgiler ışığında Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshanın mevcut nüshaların en eski tarihlisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın ilk sayfasında bulunan "Bu eser "Mirsâd"ın sahibi Necmüddîn Ebû Bekr er-Râzî'nin *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'i'l-Mesânî* kitabının birinci cildir." şeklindeki ifade, bu kitabın asıl yazarının Dâye olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca yine bu bilgiden eserin birden fazla cildinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer nüshalarla işârî manaları aynı olan bu nüsha Abdülmelik b. Muhammed b. Muzaffer tarafından, müellifin kendi el yazması nüshasından istinsah edilip Dâye'ye okunduğu ve icazetinin bulunduğu şu şekilde belirtilmiştir:

"Semâ' (dinleme) ve nakil sahihtir. Bunu fakir Ebû Bekr Muhammed İbn Şâhâvar el-Esedî er-Râzî h. 650 yılının 17 Muharrem'inde yazdı."¹⁰

⁷ Ebû Nasr Abdulvehhâb es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, Beyrut, V, 12; Şemseddin Ebû Abdillâh ibn Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, ts., 1984, XII, 11, 113; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, ts., II, 34.

⁸ Ebû Bekir ibn Abdillâh ibn Muhammed ibn Şâhâvar Necmeddin Dâye, *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 37, vr. 4ab.

⁹ Carl Brockelmann, *Supplementband*, Leiden, 1937-1942, I, 804. Bir de Milli Kütüphane'de 082 kodla kayıtlı 2274/1 numarada bulunan *Mecmû'a Fevâid ve Eş'âr* adlı eserde *Te'vilât-ı Necmiyye*'den olduğu iddia edilen bir parçadan söz edilmektedir.

Aynı yerde bu cildin yazılış tarihi ve kim tarafından yazıldığı konusunda da şu bilgilere yer verilmiştir: “*Bahru’l-Hakâik ve ‘l-Ma’ânî fî Tefsîri’s-Seb’i’l-Mesânî* adlı kitabın birinci ve ikinci cüzünün tefsiri tamamlandı. Bu kitabın istinsah işini 647 yılının Rebûlevvel ayının birinde Çarşamba günü Abdülmelik İbn Muhammed Muzaffer et-Tayyâr et-Tüsterî, Tüster şehrinde bitirmiştir.”¹¹

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre eserin ilk cildi 647’de yazılmış, 650’de Dâye’ye okunmuş, aynı yıl ondan izin alınmıştır. Dolayısıyla *Bahru’l-Hakâik* adlı tefsirin Necmuddîn Dâye’ye ait olduğu, *Aynu’l-Hayât* ve *Te’vîlât-ı Necmiyye* diye isimlendirilen nüshaların da Dâye tefsirinin işârî manalarından oluştuğu kanaatindeyiz.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 231 numaradaki nüshanın başındaki “Bu eser, Şeyhulimâm Ebû Bekr Muhammed İbn Şahâvar el-Esedî er-Râzî”nin eserlerinden biri olan *Bahru’l-Hakâik ve ‘l-Ma’ânî fî Tefsîri’s-Seb’i’l-Mesânî* adlı kitabından seçilmiş *Bahru’l-Hakâik ve Tuhfetu’l-Halâik* adlı kitabın birinci cildir.” bilgisi de bu kanaatimizi desteklemektedir. Çünkü bu nüsha da 693’te yazıldığı için mevcut diğer nüshalara göre müellife daha yakındır. Bir de bu nüshadaki işârî tefsirler, daha sonraki dönemlerde kaleme alınan özetlerden daha geniş durumdadır.

Ayrıca Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 545 numarada bulunan nüshanın 560b varagındaki şu bilgi de böyle bir özeti varlığını göstermektedir:

“اعلم رحمك الله ان تصيف هذه الخلاصة وصل تأليفه الى سورة والنجم واشتهر تأليفه الى هنا والفقيه على بن حسام
الدين الشهير بالمتقى... من كتاب بحر الحقائق فليعلم.”

“Allah sana rahmet etsin! Bil ki bu hulasanın (özetin) yazılması Necm Suresi’ne kadar ulaşmıştı. (Esas eserin) telifi de buraya kadardı. Muttakî diye meşhur fakir Ali b. Husâmuddîn, (bu eseri) *Bahru’l-Hakâik* adlı kitaptan özetledi. bu böyle bilinsin.” İşte bu bilgi, eserin gerçek yazarının Dâye olduğu gerçeğini ifade etmesinin yanında bu eserin Necm suresinde yarım kaldığını da göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen nüshaların tamamını mukayeseli bir şekilde incelememiz bize gösterdi ki Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshanın bizzat müelliften icazet alınarak yazılmasından dolayı Dâye’nin *Bahru’l-Hakâik* adlı tefsirinin daha sonra bazı müstensihler tarafından sadece işârî kısımları derlenerek *Te’vîlât* veya *Aynu’l-Hayât* adıyla isimlendirilmiştir.

b) Bahru’l-Hakâik Tefsiriyle İlgili Olarak Yapılan Değerlendirmeler:

¹⁰ Dâye, *Bahru’l-Hakâik*, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 332a.

¹¹ Dâye, *Bahru’l-Hakâik*, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 332a.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne *Bahru'l-Hakâik ve'l-Me'ânî* maddesini yazan Hamit Algar, eserin, bu tefsirin Necmuddîn Dâye'ye ait olduğunu söylemiştir.¹² Ancak maddedeki iki mikro film resmi Dâye'nin orijinal eserine ait değildir. Buradaki nüsha Yûsuf Suresi'nden Şu'arâ Suresi'nin sonuna kadar işârî manaları içeren ve müstensihleri farklı olan bir nüshadır. Halbuki esas nüsha, Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki bir diğer nüshadır. Algar, bir başka yazısında ise tefsire Kübrâ'nın başladığını, ölümünden sonra bir başka Kubrevî olan 'Alâuddevle Simnânî tarafından tamamlandığını ifade etmiş, ardından bu tefsiri Dâye'nin, Bakara Suresi'nden Necm Suresi'ne kadar yeniden ele aldığını belirtmiştir.¹³

Algar'ın bu son değerlendirmesi, ilk değerlendirmesinden farklıdır ve kanaatimize göre hatalıdır. Çünkü burada tefsirin müellifinden söz ederken Dâye'nin adını zikretmemektedir. Kaldı ki eseri yazarken ölen müellif de Kübrâ değil, Dâye'dir. Kübra ise Moğol istilasında(618/1221) şehid edilmiştir. Esere tekmile yazan Simnânî de eseri yazarken ölen müellifin Necmuddîn Dâye olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁴

Fritz Meier eser hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: Tefsirdeki esas metnin içerisinde Zâriyât sûresinin 17-18. ayetlerine kadar Kübrâ gelmiş, burada vefat etmiş devamını ise öğrencisi Dâye yazmıştır. Dâye'nin bu çalışması Necm Sûresinden itibaren bir ciltlik ek halinde esere alınmıştır. 51. sûre ile 53. sûre arasını pek çok kişi tamamladığı için veya ellerinde bir düzen olmadığı için farklı tefsirler meydana gelmiş ve bunun üzerine Simnânî 51. sûrenin 17. ayetinden yeniden başlayarak bir ek yazmıştır. Neticede Kübrâ'nın yazdığı esas metinle Dâye'nin yaptığı ek *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adını almıştır.¹⁵

Meier'i bu değerlendirmesinde yanıltan noktalardan biri bazı nüshalardaki farklı bilgiler ve eserin müellifine en yakın tarihte yazılmış olan nüshayı görmemiş olmasıdır. Eserin 51. surede yarım kaldığı iddiası da doğru değildir. Çünkü eser, Necm suresi tefsir edilirken yarım kalmış, dolayısıyla Tûr Suresinin sonuna kadar gerçekte herhangi bir kesiklik söz konusu değildir. Kaldı ki Simnânî'nin tekmiyesi de Zâriyât17'den değil, Fâtihâ ile başlayıp Tûr suresinden itibaren Nâs suresine kadar devam edip son bulmuştur.

Bahru'l-Hakâik'la ilgili bilgi veren William Shpall, eserin Hasan Hüsnü Paşa, 37 numaradaki en eski tarihisini ele alarak bu cildin Râzî (Dâye) tarafından 647'de dinlenerek onaylandığını ve bir takım yazım hataları ve

¹² Hamit Algar, "Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî" md., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1991. IV. 515.

¹³ Algar, "Nadjm al-Din Râzî Dâya" md, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition Laiden, New York, 1993, VII. 871.

¹⁴ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*. Halet Efendi. 18. vr. 564ab.

¹⁵ Fritz Meier, "Stambuler Handschriften Dreier Persischer Mystiker: 'Ain al-qudat al-Hamâdani, Nağm ad-dîn al-Kübrâ. Nağm ad-dîn ad-Dâja". *Der Islam*, XXIV, 1937, ss. 10-15.

müstensihten kaynaklanan farklılıkları Dâye'nin düzeltip imzaladığını, eserin Dâye'nin ölümünden 4 yıl önce kaleme alındığını, ilk 60 sayfalık giriş kısmında kendi hal tercümesi ile ilgili bilgileri ve tefsirin girişi mahiyetindeki mukaddimeyi içerdiğini ve özellikle *İstanbul ve Tahran kütüphanelerinde bu çeşit bilgileri içeren başka hiçbir nüshanın bulunmadığını*, dolayısıyla bu eser ve müellifi hakkında pek çok spekülasyonun yapıldığını ifade etmiştir.¹⁶ Shpall'in de belirttiği üzere *Bahru'l-Hakâik*'in orijinali Necmuddîn Dâye'ye aittir. Fâtihâ Suresi ile başlayan bu nüsha Bakara Suresi'nin 252. ayetinde sona ermiştir ve bu nüsha bütün Kur'ân'ın ilk iki cüzünü içermektedir.¹⁷

Brockelmann da G. I 440'da Kübrâ'nın eserlerini sayarken herhangi bir tefsirinden söz etmemiş. S. I 787'deyse *Aynu'l-Hayât*'ı zikretmiş ve Kübrâ'ya atfetmiştir. Dâye'nin eserlerini sayarken de *Bahru'l-Hakâik*'in Kur'ân'ın 19. suresine kadarki kısmının tefsiri olduğunu belirtmiş.¹⁸ bir başka yerde de *Bahru'l-Hakâik*'in Fâtihâ tefsiri olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

Bu değerlendirmesinde Brockelmann da kanaatimize göre konuyu karıştırmıştır. Çünkü o da Meier'in dediklerinin benzerlerini söylemiş, ilaveten bir de *Bahru'l-Hakâik*'in 19. sureye kadar bir tefsir olduğunu söylemiştir ki bu da hatalıdır. Görebildiği nüsha veya nüshalar belki de 19. sureye kadar idi. Ayrıca eserin Fâtihâ suresi'nin tefsiri olduğunu söylemesi de aynı nedenlerle hatalı olsa gerektir. Zira biraz önce Shpall'in de vurguladığı gibi Dâye Fâtihâ'dan itibaren başlayarak tefsirini yazmaya çalışmış, Necm suresi'ne gelince de vefat etmiştir.*

Zehebî, bu tefsiri *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* adıyla Dâye'ye ve Simnânî'ye nispet etmiştir.²⁰ Zehebî'nin bahsettiği bu nüshayı Kahire Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye kütüphanesinde bularak inceledik. Ancak eserin tanıtım kartında ve ilk sayfasında yazar veya eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Aynı kütüphanenin yazma eserler bölümü 408 numarada kayıtlı bulunan 6240 no'lu mikrofilmdeki *Tefsîru 'Ayni'l-Hayât* ile 46536 no'lu mikrofilmde bulunan, Tevbe Sûresinin 115. ayetinden başlayıp Lokman Suresinin sonuna kadar devam eden ve Simnânî'ye nispet edilen *Te'vilât-ı Necmiyye*'den hiç söz etmemesi de bu karışıklığı tekrarlamamak amacıyla olsa gerek.

Ömer Nasuhi Bilmen, *Te'vilât-ı Necmiyye*'yi Kübrâ'ya atfetmiş, ayrıca onun 12 ciltlik bir başka tefsirinin daha olduğu yönünde bir başka

¹⁶ William Shpall, "A Note on Najm al-Dîn al-Râzî And The Bahr al-Haqâiq", *Floria Orientalia*, XXII, 1981-1984, ss. 69-71.

¹⁷ Shpall, a.g.mk., s. 76.

¹⁸ Brockelmann, S., I, 804.

¹⁹ Brockelmann, GAL (Geschichte Der Arabischen Literatur), I, 448.

²⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Mısır, 1976, II, 393-394.

rivayeti daha zikretmiştir.²¹ Eserinin fihristinde ise *Bahru'l-Hakâik*'i Dâye'ye, *Aynu'l-Hayât*'i Necmuddîn Râzî'ye nispet etmiştir. İşte bu son nispet hatalıdır. Çünkü Necmuddîn Râzî ile Necmuddîn Dâye aynı kişidir ve ölümü de 654/1256'dır. Bilmen, *Te'vîlât*'ı atfettiği Kübrâ'yı da, *Aynu'l-Hayât*ı atfettiği Necmuddîn Râzî'yi 618/1221'de öldü diye vermiştir.²² Dolayısıyla Bilmen, bu eseri ve müellifini kataloglardaki karışıklıktan dolayı birbirine karıştırmıştır.

Kâtip Çelebi, *Aynu'l-Hayât*ı Kübrâ'ya²³, *Bahru'l-Hakâik*'i Dâye'ye nispet etmiştir.²⁴ Çelebi, bu eserler veya müellifleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermediği için sözünü ettiği *Aynu'l-Hayât*'ın *Bahru'l-Hakâik* ile aynı eser olup olmadığı konusunda bir fikre sahip olamadık.

Simnânî hakkında doktora çalışması yapan Nazif Şahinoğlu bu konuda şu bilgileri vermiştir:

“İstanbul ve bazı Anadolu kütüphanelerinde gerek Necmuddîn Kübrâ'ya isnat edilen *Aynu'l-Hayât*, gerekse Necmuddîn Dâye'nin olan ve adı geçen *Bahru'l-Hakâik* ve te'vîlâtı'n-Necmiyye hep aynı eserdir kanaatindeyiz. Zaten Hasan Hüsnü Paşa 37'de bulunan nüshanın dışındakilerde, müellif tarafından hiçbirisinin adı ve kime ait olduğu tespit edilmemiştir. Okuyucular veya fihrist yapanlar, söz konusu nüshalara bir ad koyarak şuna buna isnat etmeye gayret etmiş benziyorlar....

“...Simnânî, işaret edildiği gibi Necmuddîn Dâye'nin dokuz ciltlik tefsirini on cilde tamamladığını, Dâye de Kübrâ'ya mürit olduğunu, ona hizmette bulunduğunu, tefsirini kaleme alırken bir çok kimseden ve bu konudaki tefsirlerden istifade ettiğini zikreder. Kübrâ'nın tasavvufi manada bir tefsiri olduğu, ondan ve müellifinden bu hususta faydalandığını söylemez. Bunlardan başka adı ne olursa olsun her iki Necmuddîn'e isnat edilen mevcut nüshaların çoğunun Necm Suresi'ne kadar olması, bir kısmının Simnânî veya başkaları tarafından ikmal edilmesi, adı geçen eserlerin Necmuddîn Dâye'ye aidiyetini teyid eder.”²⁵

Son bir değerlendirme olarak da Süleyman Ateş, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bazı nüshaları inceleyip şu sonuca varmıştır: “Süleymaniye Kütüphanesi kısımlarına ait kataloglarda *Aynu'l-Hayât* Kübrâ'ya, *Bahru'l-Hakâik* Dâye'ye atfedilir. Halbuki *Aynu'l-Hayât*, *Bahru'l-Hakâik*'in özetidir. *Bahru'l-Hakâik*'ta hem zahir hem batın mana üzerinde

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul, 1974, II, 498.

²² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 802, 828.

²³ Mustafa İbn Abdillâh Hacı Halîfe Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'An Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. İstanbul, 1971, II, 1181.

²⁴ Çelebi, *Keşf*, I, 224.

²⁵ Nazif Şahinoğlu., *Alâuddevle es-Simnânî: Hayatı, Eserleri, Kelam Telakkisi, Tasavvufteki Yeri ve Tasavvufî Görüşleri*. Doktora Tezi. İstanbul, 1966. 133-134.

durulur. *Aynu’l-Hayât*’ta zahir manalar ayıklanmış, yalnız batın manalar kalmıştır. Eser aynı eserdir. Sonra aynı eser bazı yerde *Aynu’l-Hayât*, bazı yerde *Bahru’l-Hakâik* diye gösterilmiş, birbirine karışmıştır. *Bahru’l-Hakâik*’in Dâye’ye ait olduğunda hiç şüphe yoktur.²⁶

c) Tefsirin Dâye’ye ait olduğunun delilleri:

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şimdi de eserin Dâye’ye ait olduğunun delillerini incelemeye geçiyoruz. Dâye eserinin başında bu tefsiri yazma nedenini anlatırken özetle şunları söylemektedir:

Dâye, Kur’an’ın, Hz. Peygamber’in ahlakı olduğunu; yaşadığı döneme kadar bütün ayetlerin ince ve sınırsız anlamları içine alan bir kitap yazılmadığını; sadece Sülemî’nin, *Hakâik* adlı tefsirinde bazı surelerin belli bazı ayetlerindeki hakikatleri önceki ilim adamlarından naklederek yazdığını, Kuşeyrî’nin bazı ayetleri inceleyen özet bir kitap yazdığını, ayrıca Gazzâlî’nin de İhyâ adlı eserinde kısmî bilgiler verdiğini, ancak bütün bunların pek çoğunu Hâris-i Muhâsibî ve Ebû Tâlib-i Mekkî’nin eserlerinde nakledilmiş olduğunu, buna rağmen hepsinin de kısa olduğunu ifade etmiş, eserlerin daha geniş olmama nedenlerini de hemen hemen her şehirde bu bilgilere sahip pek çok kişinin bulunması diye belirtmiştir. İşte bu ilim adamlarından bilgi öğrenmek üzere çok çeşitli şehirlere gidip çeşitli hocalardan dersler aldığını ve Kur’an’ı doğru te’vil edebilmek için tam kırk yıl çalıştığını²⁷ belirttikten sonra Tatar istilasının ardından halkın, yanına gidip fikir danışacağı pek kimse kalmadığı için Kur’an’ın hakikatlerini açıklayan, tüm ayet ve sureleri içeren bir tefsir yazmaya karar verdiğini, bu yönde kendisine manevî hazine kapılarının açıldığını, Kur’an denizinin hakikatleriyle rızıklandırıldığını, kendisine, hiçbir gözün göremeyeceği, hiçbir kulağın işitemeyeceği, hiçbir kalbin hissedemeyeceği nimetlerin verildiğini, bütün bunların sonucunda bir tefsir kitabı yazmaya karar verdiğini, bu eserin Kur’an’ın zâhirî ve bâtinî yönüyle ilgili ilimlere sahip olacağını, çünkü Kur’an’ın hem zâhir hem de bâtininin olduğunu belirttikten sonra²⁸ bu eserinin hem tefsiri hem de te’vili içereceğine de dikkat çekmiş, dolayısıyla bu eseri okuyanın bu konuda başka bir esere ihtiyaç hissetmemesini arzuladığını, bu amaçla özellikle rivayete dayalı açıklamalarını Sa’lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân*’ından ve Vâhidî’den seçtiğini; te’vile dayalı olanları ise pek çok eski meşhur müellifin kitaplarından aldığını ve sırası gelince her alıntıda onların isimlerini zikrettiğini, bu arada sınırsız anlamların tamamını kapsayamama durumunu da itiraf ederek kendisiyle ilgili olan mükâşefe, müşâhede ve ilhamlarla da yorumlarda bulunduğunu belirtmiş,

²⁶ Ateş. “Üç Mütessir Bir Tefsir” s. 87.

²⁷ Dâye. *Bahru’l-Hakâik*. Hasan Hüsnü Paşa, No: 37, vr. 2b-5a.

²⁸ Dâye. *Bahru’l-Hakâik*. Hasan Hüsnü Paşa, No: 37, vr. 8a-8b.

böylece Kur'an'ın hem şeriat hem de hakikat yönünü bir araya getirme amacını da dile getirip en sonunda şu ifadelere yer vermiştir:

"...وعلى الله أن يوفقني لإتمام ما نويت ويعينني عن الخطأ والخلل ويعفو عني السيئ والذليل بجموده وكرمه وفضله ونعمه وسبحته بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني فالمسؤول من كرم الطاف الناظرين في كتابي هذا ان ينظروا فيه بعين الرضا وان وجدوا فيه سهوا او غلطا او خطأ وخللا يصلحوه وينبهوا عليه ويوضحوه حائزين بذلك مني شكرا حميلا ومن الله احرا حزيبا والله الموفق والمعين"

"...Yüce Allah, niyetlendiğim bu işi bitirmeye beni muvaffak kılsın; hata işlememe noktasında bana yardım etsin; ihsanı ve keremiyle beni hatamdan dolayı bağışlasın. Bu kitaba *Bahru'l-Hakânk ve'l-Ma'ânî fi Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adını verdim. Kitabımı okuyanlardan istirhamım, (Allah) rızası için onu okuyup incelemeleri; bir hata veya yanılma bulurlarsa onu düzeltmeleri, ona dikkat çekmeleri ve bir katkı olarak onu açıklamalarıdır. Bu nedenle onlara teşekkür ediyor, Allah'tan da bol ecir diliyorum. Allah, başarıya ulaştırın ve yardım edendir."²⁹

Bahru'l-Hakânk adlı tefsirin Dâye'ye ait olduğunu gösteren en önemli delillerden biri de bu tefsire bir tekniile yazan Alâuddevle es-Simnânî'nin: "Dâye'nin bu tefsiri, kendi el yazması halinde Necm suresine kadardır ve dokuz cilttir." şeklindeki sözüdür.³⁰

Bahru'l-Hakânk adlı tefsirin Dâye'ye ait olduğunu gösteren bir diğer delil de Dâye'ye ait olduğunda her hangi bir şüphe bulunmayan *Menârâtu's-Sâirîn* adlı tasavvufî eserdeki bilgilerin aynen tefsirde bulunmasıdır. Bunlara ait birkaç örnek vermekle yetinelim:

Bakara suresinin 30. ayetinin tefsirinde şu ifadeler yer almaktadır:

"وإذ قال ربك للملكة ان جاعل في الارض خليفة. والاشارة في تحقيق الاية ان الله تعالى انما قال ان جاعل في الارض خليفة وما قال خالق لعنين احدهما ان الجاعلية اعم من الخالقية فان الجاعلية هي الخالقية وشيء آخر وهو ان يخلقه موصوفا بالصفة الخالقية اذ ليس لكل مخلوق هو الاختصاص كما قال تعالى يا داود انا جعلناك خليفة في الارض ابي خلقناك مستعدا للخلافة فاعطيناها والثاني ان للجاعلية اختصاصا بعالم الامر وهو الملكوت وهو ضد عالم الخلق لانه هو عالم الاجسام والمخسوسات..."

"Hani Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife kılacağım' demişti." Bu ayetin anlamındaki işaret şudur: Yüce Allah'ın: 'Ben yer yüzünde halife kılacağım' deyip 'halife yaratacağım' dememesinin nedeni şu iki anlamından dolayıdır: İlki: 'câiliyyet' yani 'kılmak', 'hâlikîyyet' yani 'yaratmak'tan daha geneldir. Câiliyyette hem yaratma vardır hem de başka bir eylem vardır ki o da yaratacağı insanı hilafet sıfatıyla mevsuf olarak yaratmasıdır. Çünkü her mahlukta bu özellik yoktur. Nitekim Yüce Allah: 'Ey

²⁹ Dâye, *Bahru'l-Hakânk*, Hasan Hüsnü Paşa, No: 37, vr. 10b-11a.

³⁰ Alâuddevle es-Simnânî, *Necmu'l-Kırân*, (Tekniile), vr. 564a.

Dâvûd, biz seni yer yüzünde halife kıldık` demiştir. Yani seni halifelîğe yetenekli yarattık, sana hilafet verdik. İkincisi de, Câilîyyet, emir alemine aittir. Emir alemi halk aleminin zıddı olan melekût alemidir. Çünkü bu alem, cisimlerin ve hissedilenlerin alemidir...³¹

Tefsirdeki bu yorumun bir benzeri de *Menârât* adlı eserinin, insana halifelîğin verilmesi konusunun işlendiği bölümünde şu şekilde yer almaktadır:

"... و انما قال ان جاعل في الارض خليفة ولم يقل خالق لمعنيين احدهما لان الجاعلية اعم من الخلقية فان الجاعلية هي الخلقية وشيء آخر وهو ان يخلقه موصوفا بصفة الخلافة اذ ليس لكل مخلوق اختصاص بالخلافة كما قال تعالى يا داود انا جعلناك خليفة في الارض اى خلقناك مستعدا للخلافة فاعطيناك مرتبتها والثاني للجنسية اختصاص بعالم الامر وهو الملكوت وهو ضد عالم الخلق لانه هو عالم الاحسام والمحسوسات..."

"Yüce Allah'ın: 'Ben yer yüzünde halife kılacağım' deyip 'halife yaratacağım' dememesinin nedeni şu iki anlamından dolayıdır: İlki: 'câilîyyet' yani 'kılmak', 'hâlikîyyet' yani 'yaratmak'tan daha geneldir. Câilîyyette hem yaratma vardır hem de başka bir eylem vardır ki o da yaratacağı insanı hilafet sıfatıyla mevsuf olarak yaratmasıdır. Çünkü her mahlukta bu özellik yoktur. Nitekim Yüce Allah: 'Ey Dâvûd, biz seni yer yüzünde halife kıldık' demiştir. Yani seni halifelîğe yetenekli yarattık, sana hilafet verdik. İkincisi de, Câilîyyet, emir alemine aittir. Emir alemi halk aleminin zıddı olan melekût alemidir. Çünkü bu alem, cisimlerin ve hissedilenlerin alemidir..."³²

Bir başka örnek Âl-i İmrân suresinin 31. ayetinin tefsirinde şu bilgiler vardır:

"والإشارة في تحقيق الآية ان الله اودع محبة للمؤمنين في متابعتة محبوبه عليه السلام وقال قل ان كنتم تحبون الله فاتبعون يحبكم الله والسر فيه ان المؤمن من يكون اشد حبا لله عما سواه..."

"Bu ayette şuna işaret vardır: Yüce Allah mü'minlerin gönlüne kendi sevgisini, sevgilisine tabî olmak şekline koydu da: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin' demesini Habibine emretti. Bunun sırrı şudur: Mü'min, Allah'ı her şeyden daha çok sevmelidir..."³³

Peygamber'i sevmenin gereği konusunu işlerken de *Menârât*'ta şu ifadeleri kullanmıştır:

"...ومحبة الله لنعبد مودعة في متابعة الخويوب. وقال قل ان كنتم تحبون الله فاتبعون يحبكم الله والسر فيه ان المؤمن من يكون اشد حبا لله عما سواه..."

"Allah'ın bir kulu sevmesi, onun mahbubuna (sevdiğine) uyulmasına bağlanmıştır. Çünkü Yüce Allah: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki

³¹ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Halet Efendi, No: 18, vr. 23b-24a.

³² Necmuddîn Dâye, *Menârâtü's-Sâirine illellâh ve Makâmâtü't-Tâirine billâh*, Kahire Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, No: 1366, vr. 56b-57a.

³³ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Halet Efendi, No: 18, vr. 98a.

Allah da sizi sevsin` demesini Habibine emretti. Bunun sırrı şudur: Mü'min, Allah'ı her şeyden daha çok sevmelidir...³⁴

Bir başka örnek de İsrâ suresinin 85. ayetindeki şu tefsirdir:

"...يشير الى ان الروح من عالم الامر فان الله تعالى خلق العوالم كثيرة كما جاء في الخبر بروايات مختلفة فقال في بعض الروايات خلق ثلثمائة وستين الف عالم ولكنه جعلها محصورة في عالين اثنين وهما الخلق والامر كما قال الاله الخلق والامر تبارك الله رب العالمين...وهذه احدى اسرار قوله عليه السلام ادم ومن دونه تحت لوائى يوم القيمة..."

"Burada ruhun emir aleminden olduğuna işaret ediliyor. Çünkü Yüce Allah pek çok alem yaratmıştır. Bu konuda değişik rivayetler gelmiştir. Bazı rivayetlere göre 360.000 alem vardır. Ama (Allah), bütün bu alemleri iki aleme sığdırmıştır. Bunlar da halk ve emir alemleridir. Nitekim Yüce Allah: 'Dikkat edin; halk (yaratma) ve emir O'na aittir, alemlerin Rabbi yücedir' buyurmuştur... İşte Hz. Peygamber'in: "Adem ve ondan sonra gelenler, kıyamet günü sancağımın altında olacaklardır" sözünün sırrı da budur..."³⁵

Rûhla ilgili bilgi verirken de *Menârât*'ta şu ifadelere yer vermiştir:

"...وذلك ان الله تعالى خلق العوالم كثيرة كما جاء في الخبر بروايات مختلفة فقال في بعض الروايات خلق ثلثمائة وستين الف عالم...ولكنه جعلها محصورة في عالين اثنين وهما الخلق والامر كما قال الاله الخلق والامر تبارك الله رب العالمين...وهذه احدى اسرار قوله عليه السلام ادم ومن دونه تحت لوائى يوم القيمة..."

"...Çünkü Yüce Allah pek çok alem yaratmıştır. Bu konuda değişik rivayetler gelmiştir. Bazı rivayetlere göre 360.000 alem vardır...Ama (Allah), bütün bu alemleri iki aleme sığdırmıştır. Bunlar da halk ve emir alemleridir. Nitekim Yüce Allah: 'Dikkat edin; halk (yaratma) ve emir O'na aittir, alemlerin Rabbi yücedir' buyurmuştur... İşte Hz. Peygamber'in: 'Adem ve ondan sonra gelenler, kıyamet günü sancağımın altında olacaklardır' sözünün sırrı da budur..."³⁶

Bu konudaki örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla bütün bu değerlendirmeler ve verilen bilgiler ışığında şu sonucu rahatlıkla söyleyebiliriz: *Bahru'l-Hakâik* Necmuddîn Dâye'nin eseridir. *Aynu'l-Hayât* veya *Te'vilât-ı Necmiyye* onun işârî manalarının derlendiği özeti durumundadır. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüsha, müelliften izin alınarak ve onun icazetiyle yazılmış en eski nüshadır. Diğer bütün nüshalar bu nüshadan yapılan özetlerdir. Fatih 231 ve Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki nüshalarda da bu durum ifade edilmiştir. Hoca talebe ilişkisi ve isim benzerliği bu eserin farklı kişilere farklı isimlerle nispet edilmesine neden olmuştur.

³⁴ Necmuddîn Dâye, *Menârâtü's-Sâirine ilellâh ve Makâmâtü't-Tâirine billâh*, vr. 44b.

³⁵ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Halet Efendi, No: 18, vr. 341a-342b.

³⁶ Necmuddîn Dâye, *Menârât*, vr. 94b-97a.

Dâye'nin eserleri hakkında müstensihlerin veya tabakat kitabı yazarlarının yaptığı birkaç yanlışa daha burada temas etmek istiyoruz. Dâye'nin *Mirsâdu'l-İbâd* adlı eseri Mısır Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye Tasavvuf-Tal'at No: 17 ve Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 2841 numarada İmam Gazzâlî'ye nispet edilmiştir.

Yine *Mi'yâru's-Sıdk* adlı eseri kaynaklarda *Kemâl-i Aşk ve Kemâl-i Akl*, *Aşk ve Akl*³⁷ *Risâle-i Akl ve Aşk*,³⁸ *Şerhu Kavli Ebi'l-Hasan el-Hurkânî*³⁹, *Risâletü'l-Aşık ile'l-Ma'şûk fî Şerh-i Kelimeti es-Sûfî Gayru Muhlûk*⁴⁰ adlarıyla kaydedilmiştir.

Taşköprüzâde, "Sûfî Lisâniyle Yazılmış Tefsirler" başlığıyla verdiği listede Dâye'nin *Tefsîr-i Beşîr* adında bir tefsirinden söz etmektedir.⁴¹ Halbuki Dâye'nin böyle bir tefsiri yoktur. Belki *Bahru'l-Hakâik*'in, kolay anlaşılır bir tefsir olmasından dolayı *Tefsîr-i Yesîr* diyecek yerde *Tefsîr-i Beşîr* demiş olabilir.

Aynı şekilde Dâye'ye *Keşfu'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik* adında bir başka eserden daha söz edilmektedir.⁴² Halbuki bu eser *Keşfu'l-Hakâik ve Hallu'd-Dekâik fî Menâzili's-Sâirîn* adıyla Muhammed Neseî'nindir ve Süleymaniye Kütüphanesi Rşd, 1295/22'de mevcuttur. Belki de bu yanlışlık, Dâye'nin tefsiri ile Menârât adlı eserlerinin isimlerindeki kelimeler birbirine karıştırılarak oluşmuştur.⁴³

Bahru'l-Hakâik'in baş tarafında şu bilgiler vardır:

"الحمد لله الازلى الابدى بلا زوال ابد الابد وازل الازال السرمدى بلا انتقال من حال الى حال الذى صفته قل هو الله احد لم يزل ولا يزال احد بالكبرياء والعظمة والجلال الله الصمد العلا والعزة ولم يولد تنزها عن الابداد والاشكال ولم يكن له كفوا احد فى الجمال لم يلد مقدسا عن الشبهة والمثال التبرى عن وصمة الحدوث ونقص الزوال والمفرد فى ذاته وصفاته بالقدم والكمال..."

"Ebedîlerin ebedîsi, ezelfilerin ezelfisi, bir halden başka bir hale intikali olmayan. "De ki o Allah birdir" âyeti gereği kibriya, azamet ve celaliyle tek olan: "Allah samettir" ifadesi gereği yücelik, büyüklük ve güzellik sahibi olan: "doğurmamıştır" kavli gereği benzer ve misalden uzak olan: "doğrulmamıştır"

³⁷ Zebihullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyât-ı Der İran*, Tahran, 1946, III, 1194-95; Sa'îd Nefîsi, *Târîh-i Nazm ve Neşr Der İran ve Der Zebân-i Fârisî*, İran, ts., I, 141.

³⁸ Brockelmann, S. I, 803-804; Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, 454 numara.

³⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullâh, 2061/34.

⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhârî, 318/3.

⁴¹ Ahmed İbn Mustafâ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-Ulûm*, Kahire, ts., II, 123.

⁴² Muhammed Emin İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müclifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul, 1951-55, I, 461; Muhammed Ali Tebrîzî, *Reyhânetü'l-Edeb*, IV, 170; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, 1888-1898, VI, 4567.

⁴³ Dâye'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 54-93.

ayeti gereği ortak ve şekilden münezzehtir olan: "onun dengi yoktur" kavli gereği de sonradan meydana gelme ve yok olma eksikliğinden berî olan: öncelik ve olgunluk konularında zatı ve sıfatlarında tek olan Allah'a hamd olsun..."⁴⁴

20) sayfa kadar süren ve diğer özet olduğunu söylediğimiz nüshalarda bulunmayan⁴⁵ bu tür giriş bilgilerinden sonra Fâtiha suresinin tefsiri olarak da şu ifadelere yer vermiştir:

و مدنية وهى سبع آيات وتسعة وعشرون كلمة ومائة وثلاثة سورة فاتحة الكتاب مكية وقيل مكية واربعون حرفا قلت سميت فاتحة لمعنيين احدهما يعنى ان الله تعالى بها فتح ابواب خزائن الحقائق التى ما فتح قبلها لاحد من العالمين على حبيبه ونبيه ورسوله صلى الله عليه وسلم فى هذا الكتاب بعد ان اودع فيه حقائق جوامع الكلم التى انزلها على جميع انبيائه ورسله صلوات الله عليهم اجمعين يدل على هذا المعنى قوله تعالى ولا رطب ولا يابس الا فى كتاب مبين والثانى انها هى فاتحة فتوحات هذا الكتاب بان الله تعالى ضمن فيها حقائق مراتب الامور الدنيوية ومراتب الامور الاخروية التى هذا الكتاب مشتمل عليها مستجمع دقائق معانيها فمراتب الربوبية عشرة."

"Fâtiha suresi Mekki'dir. (Bununla birlikte) hem Mekki hem de Medeni olduğu söylenmiştir. Sûre, yedi ayet; 29 kelime ve 143 harftir. Bu sureye Fâtiha denmesinin iki nedeni vardır: İlki; Allah bu sureyle daha önce hiç kimseye açmadığı hakikatler hazinelerinin kapılarını, habibi, nebisi ve rasûlüne, tüm peygamberlere indirdiği tüm hakikatleri toplayıp koruduğu işte bu kitapta açmıştır. Bunun delili: "...Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın"⁴⁶ ayetidir. İkincisi de bu sure, bu kitabın (çeşitli konulardaki) açıklımalarının anahtarıdır. Yüce Allah bu surede dünyevî işlerle uhrevî işlere ait mertebelerin hakikatlerini ve anlam derinlikleriyle inceliklerini içerik olarak bulundurmıştır. O halde rububiyet mertebeleri on tanedir..."⁴⁷

İşte bu ifadeler diğer özet nüshaların tamamında mevcuttur. Örnek olarak Hâlet Efendi 18 numaradaki nüshanın başlangıç ifadelerini verelim:

"الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على محمد واله الاكرمين

قلت سميت فاتحة لمعنيين احدهما يعنى ان الله تعالى بها فتح ابواب خزائن الحقائق التى ما فتح قبلها لاحد من العالمين على حبيبه ونبيه ورسوله صلى الله عليه وسلم فى هذا الكتاب بعد ان اودع فيه حقائق جوامع الكلم التى انزلها على جميع انبيائه ورسله صلوات الله عليهم اجمعين يدل على هذا المعنى قوله تعالى ولا رطب ولا يابس الا فى كتاب مبين والثانى انها هى فاتحة فتوحات هذا الكتاب بان الله تعالى ضمن فيها حقائق مراتب الامور الدنيوية ومراتب الامور الاخروية التى هذا الكتاب مشتمل عليها مستجمع دقائق معانيها فمراتب الربوبية عشرة."

⁴⁴ Dâye, Bahru'l-Hakâik, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 1a.

⁴⁵ Bu nüshalardan Turhan H. Valide 14 (h. 933'te istinsah edilmiş); Konya Yûsufâğa kütüphanesi 7378 (h. 975'te istinsah edilmiş) ve Topkapı Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü A. 92 (h. 934'te istinsah edilmiş) numaradaki nüshalarda bu giriş ifadelerinin bir bölümüne yer verilmiştir. İstinsah tarihlerinden de anlaşılabilirceği gibi bu nüshalar, diğerlerine göre esas nüshaya daha yakın nüshalardır.

⁴⁶ En'âm, 6/59.

⁴⁷ Dâye, Bahru'l-Hakâik, Hasan Hüsnü Paşa, vr. 11a.

Bu ifadeler, tamamıyla Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki en eski nüshadan alınmış, özet bilgilerdir. Bu bilgilerin çok daha geniş kısmı Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshada mevcuttur. Bizim burada özellikle vurgulamaya çalıştığımız konu, farklı isimlerle farklı kişilere nispet edilen bu tefsirin nüshalarının, en eski nüshadan yapılmış birer özet olduğu gerçeğini söylemektir.

d) Tefsirin Yarım Kalmışlığı Meselesi:

Tefsirin yarım kalmışlığı meselesine gelince; bu konuda nüshalar arasında bir fikir birliği yoktur. En eski nüsha olan Hasan Hüsnü Paşa 37’deki eser. Kur’an’ın sadece ilk iki cüzünü ihtiva ettiği ve geri kalan cüzlere ulaşamadığımızdan dolayı onunla ilgili sağlıklı değerlendirme yapma imkanına sahip değiliz. Mevcut nüshaların bazısına göre tefsir, Zâriyât Suresi 18. ayette⁴⁸; bazısına göre bu surenin sonunda⁴⁹; bazısına göre Tûr Suresi’nin sonunda⁵⁰; bazısına göre de Necm Suresi’nin sekizinci ayetinde⁵¹ yarım kalmış, daha sonra Simnânî veya başka yazarlar tarafından tamamlanmıştır.

Elimizdeki nüshalardan Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 232’deki nüsha ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü 3265 numaradaki nüsha ve Ali b. Mahmud b. İsmail tarafından hicrî 739 yılında istinsah edilen bir diğer nüshada, Simnânî’nin de ifade ettiği bilgiler doğrultusunda *Bahru’l-Hakâik* tefsirinin Necm Suresi’nin sekizinci ayetine kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiğini göstermektedir ki bizim kanaatimize göre de Dâye’nin vefatı nedeniyle eserin yarım kaldığı yer burasıdır. Yani eser Zâriyât Sûresinin 17 veya 18. ayetinde ya da bu sûrenin başında değil, Necm Sûresi’nin ilk ayetlerinde sona ermiş olmalıdır. Çünkü esere bir tekmile yazan Simnânî, Kamer Sûresi’nin altıncı ayetini tefsir ettikten sonra şu bilgileri vermiştir:

... Bu hali ve sâlike başlangıçta zuhur eden duyuş ve müşahedeleri yazmaktan maksadım şudur: Allah’ın tevfiğine erişmiş şeyh Necmuddîn Dâye el-Esedî (Allah çalışmasını değerli kılsın), Kur’an’ın başından ve’n-Necmi Sûresine kadar bir tefsir yazmıştır. Necm Sûresine gelince: ‘Ve’n-Necmi’ye başlayıp onu tamamlayabilmem için Allah’ın bana izin vermesi

⁴⁸ Zâriyât Suresi 18. ayette biten nüshalar için bkz. Bâyezid Kütüphanesi, Nadide Eserler Bölümü, No: 532. 536; Süleymaniye Kütüphanesi, Hâmidîyye. 83; Hâlet Efendi, 18; Dâmâd İbrahim Paşa, 153; Hacı Mahmûd Efendi, 31/2; Şehid Alı Paşa, 92 ve Kılıç Ali Paşa, 92 No’daki nüshalar.

⁴⁹ Zâriyât Suresi’nin sonunda biten nüsha için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullâh, 233 No’daki nüsha.

⁵⁰ Tûr Suresi’nin sonunda biten nüshalar için bkz. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 71; Nûruosmâniye . 236/328; Topkapı Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, A.92; İstanbul Üniversitesi, Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 1799; Bâyezid; Kütüphanesi Nadide Eserler Bölümü, 531. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 58; Turhan H. Valide, 14; Dâru’l-Mesnevî, 46 No’daki nüshalar.

⁵¹ Bu nüshalar için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih, 232 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 3265’deki nüshalar.

acayıptır` demiş ve ve'n-Necmî'ye başlayınca hastalanıp parlak yıldızı beşeriyet arzından tanrılık göğüne çıkmıştır. O'nun *Tefsîru'n-Necmî* adlı tefsirini tamamlamayı Allah bana ilham etti. Kendi şerefli hattıyla yazdığı tefsiri dokuz cilttir. *Necmu'l-Kur'an* adını taşıyan bu zeyl de bir cilt yapılmıştır ki eser on cilde tamamlansın...⁵²

Simnânî'nin verdiği bu bilgilerden Dâye'nin, Necm Sûresinin tefsirine başladıktan sonra vefat ettiğini, eserin bir adının da et-Tefsîru'n-Necmî olduğunu, müellifin kendi el yazması şeklindeki orijinal nüshanın dokuz cilt olduğunu ve Simnânî tarafından yapılan ekle eserin on cilde tamamlandığını anlamaktayız.

Bu tekmilenin baş tarafında Simnânî'nin, bazı istilahları izahı yer almış, ardından da Fâtiha tefsirine başlanmıştır. Fâtiha tefsirinin giriş cümlelerinden önce kendisinin: "القط ومجمع النقط مطلع" adında hacimli bir eserin olduğunu, bu eserin mevkıf (durak)ları hariç 28 cilt olduğu, mevkıflerinin tefsirinin ilham ile yazılanlara kıyasla birer şerh mesabesinde olduğu, bunların 131 bin 130 olduğunu, toplam ciltlerinin 3465, her cildin kırk forma, her formanın on varak olduğunu belirtmiştir.⁵³ Simnânî hakkında doktora yapan Nazif Şahinoğlu bu konuda şunları belirtmiştir:

... Biz ne 28 ciltlik, ne de 3465 ciltlik eserine rastlayabildik, hatta hacmi bu kadar büyük eserin var olup olmadığını, hayatından bahseden ilk kaynaklarda görmek mümkün değildir. Ancak Amme cüzünün ve Fâtihanın bâtını manalarındaki tefsirleriyle Tûr suresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan kısmının tefsirinden dokuz nüsha tespit edildi. Bu kısmın tefsiri de o kadar uzun ve tafsilatlı değil, aksine pek çok yerleri 'Celâleyn' gibi kısadır...⁵⁴

Bu konuda değerlendirmelerde bulunan Süleyman Ateş de Simnânî'nin, adı geçen cilt sayısının bir eserin bulunmasının akla uygun olmadığını, bu tür bilgilerin başka yerden karışmış olabileceğini, çünkü Simnânî'nin, tefsire

⁵² Dâye, *Bahru'l-Hakâik*. Halet Efendi, 18. vr. 564ab. Tefsire tekmile yazan Simnânî, kamer suresinin dokuzuncu âyetinin izahında ("Kulumuzu yalanladılar ve: "cinlenmiştir" dediler ve o (tebliğden) menedildi") nefsin kuvvelerinden biri olan mecnunluğa işin başında şahit olduğunu, kendi annesi, amcası, tüm yakınları ve sevdikleri ona delilik isnad ettiklerini, ardından geçirdiği mertebeleri anlattıktan sonra başlangıçta sâlikte görünen bu hali yazma maksadının da şu olduğunu ifade etmiştir: "Şeyh Necmuddîn Dâye el-Esedî er-Râzî'nin yazdığı ve Kur'an'ın başından Necm suresine kadarki kısmının tefsiri olan ve adına "et-Tefsîru'n-Necmî"(Necmuddîne ait tefsir) denen tefsire zeyl (ek) olarak *Necmu'l-Kirân* adındaki eseri yazdım. Şeyh Necmuddîn Necm suresine kadar ulaşınca: "Necme başlamak için Allah'ın bana izin vermesi ilginçtir" demiş, bu surenin tefsirine başlayınca hastalanıp aydınlatan yıldızı, beşeriyet toprağından Rubûbiyet göğüne ulaşmıştır. O'nun tefsirini tamamlamayı Allah bana ilham etti. Şerefli hattıyla yazdığı tefsir dokuz cilttir, bu zeylin de tek cilt olması, tefsiri on cilde tamamlamaktır." Bkz: Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Halet Efendi, 18. vr. 564a-565b.

⁵³ Bkz. Hacı Hayri-Hacı Abdullah, vr. 21a; Şehid Ali Paşa, vr. 222b.

⁵⁴ Şahinoğlu, *Alâuddevle es-Simnânî*, s. 133. Simnânî'nin böyle bir eseri olup olmadığı hakkında benzer bir değerlendirme için bkz: Ateş, "Üç Müfessir Bir Tefsir", ss. 96-97.

yaptığı eklemenin adını Necmu'l-Kırân olarak verdiğini, *Matla'u'n-Nukat* adlı bir tefsirinin olmasının muhtemel olduğunu, ancak bu noktanın mübhem kaldığını belirtmiştir.⁵⁵

Şimdi bu farklılığa işaret eden örnekler zikretmek istiyoruz. Tefsirin Zâriyat suresini 18. ayetinde veya bu surenin sonunda, ya da Tûr suresinin sonunda bitmiş olduğu iddiaları doğru olamaz. Çünkü bu ayetlerin tefsirinde bazı nüshalarda her hangi bir kesiklik söz konusu değildir. Örnek vermek gerekirse Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 233 numaradaki nüsha ile 232 numaradaki nüshada adı geçen surelerin tefsirlerinde her hangi bir kesinti olmamış, tefsir Necm suresini ilk ayetlerine kadar devam etmiştir. İşte Zâriyat suresinin 18. ayetinde kullanılan ifadelerden bazıları:

"(وفى مواظم حق الإية) يشير الى ما اتيمم الله من فضله من المقامات والكمالات انه فيها حق للظالمين الصادقين اذا قصدوهم من اطراف العالم فى طلبها اذ عرفوا قدرها والمحروم من لم يعرف قدر تلك المقامات والكمالات..."

"(Onların mallarında hak vardır) ayeti Allah'ın, onlara fazlından verdiği makam ve olgunluklara işaret etmektedir. Malların kıymetini bilmedikleri için dünyanın her tarafından isteyemeye gelen sadıkların bu mallarda hakkı vardır. Gerçek mahrum kişi ise, bu makam ve olgunlukların kıymetini bilmeyendir..."⁵⁶

Tefsirin Tûr suresinin son ayetinde de aynı üslupla şu tefsir yapılmıştır:

"(ومن الليل فسبحه وادبار النجوم) يشير الى مداومته على الذكر وملازمته له بالليل والنهار والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب"

"(Gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından da O'nu tesbih et.) Bu ayet, gece-gündüz zikre devam edip ona yapışmaya işaret etmektedir. Allah, doğruyu en iyi bilendir ve dönüş de O'na olacaktır."⁵⁷

Artık Necm Sûresinde yarım kaldığında şüphemiz olmayan bu esere yapılan tekmilelerin de birden çok olduğunu burada belirtmekte yarar vardır. Çünkü Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 233; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 58; İstanbul Üniversitesi Yazmalar Bölümü 3265; aynı kütüphane

⁵⁵ Ateş. "Üç Müfessir Bir Tefsir", s. 96-97.

⁵⁶ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Fatih, 233, vr. 153b. Bu şekilde ifâdelere sahip olan yani tefsir metni her hangi bir kesintiye uğramadan devam eden diğer nüshalar için bkz: Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi, 71 numaradaki nüsha; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, 3265, 1799 ve 576 numaralardaki nüshalar; Nûruosmaniye Kütüphanesi, 236/328 numaradaki nüsha; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacıbeşirağa, 58 numaradaki nüsha; Yurhan H. Valide 14 numaradaki nüsha; Topkapı Müzesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü A. 92 numaradaki nüsha; Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 18 numaradaki nüsha; Süleymaniye Kütüphanesi Dârü'l-Mesnevî, 46 numaradaki nüsha; Bayezid Kütüphanesi, Nadide Eserler Bölümü 531 numaradaki nüsha; Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 545 numaradaki nüsha.

⁵⁷ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Fatih, 233, vr. 155b.

576 ve Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 545 numaradaki nüshalarda tekmileler diğerlerinden farklıdır. Yani bu nüshalarda Simnânî'nin tekimilesinden farklı bir tekmile yapılmıştır. Bu nüshalarda Necm suresinin ilk ayetinin tefsiri şöyledir:

"(والنجم اذا هوى) قال الاخفش النجم نبت لا ساق له فيكون هويه سقوطه على الارض..."

"(Aşağı kayan yıldızın yemin olsun ki.) Ahfeş'e göre necm, gövdesiz bir bitkidir; dolayısıyla onun kayması da yerin üzerine düşmesidir..."⁵⁸

Bu nüshalardan farklı olarak Hacıbeşirağa 58 ve Bayezid Kütüphanesi Nadide Eserler Bölümü 531 numaradaki nüshalarda ise aynı ayetinin tefsiri şu şekildedir:

"(والنجم اذا هوى) قال ابن عطا اقسام بنجوم المعرفة وضياها وتجليها ونورها والاهتداء بما وسكون العارفين الى انوارها وسلوكها بالاهتداء بما..."

"(Aşağı kayan yıldızın yemin olsun ki.) İbn 'Atâ şöyle demiştir: (Allah), ma'rifet yıldızlarına, onların ışıklarına, tecellilerine, nurlarına, onlarla yol bulmaya, ariflerin o nurlarla huzur bulmasına, onlar sayesinde buldukları yolu takip etmelerine...yemin etmiştir."⁵⁹ Bu iki nüshada Necm suresinden sonraki kısımda İbn 'Atâ, Ca'fer, Vâsıtî ve Sehl gibi alimlerden sıkça nakillerde bulunulmuştur.

Görüldüğü gibi *Bahru'l-Hakâik* tefsirinin müellifinin öldüğü Necm suresinin ilk ayetlerinden sonraki kısım için bizim ulaşabildiğimiz nüshalarda, biri Simnânî'nin olmak üzere üç farklı tekmile söz konusudur. Bu durum, tefsirin farklı kişiler tarafından tamamlandığı gerçeğinin bir ispatı durumundadır.

e) Dâye'nin Etkileri:

Dâye'nin yazdığı bu tefsir, kendisinden sonraki bazı müfessirleri etkilemiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- Alâüddevele es-Simnânî (736/1335). Bahru'l-Hakâik'i, Dâye'nin ölümünden sonra tamamlayanlardan biridir. Bazı yazmalarda Simnânî, Dâye'nin öğrencisi olarak ifade edilmişse de bu doğru değildir. Çünkü Dâye'nin ölüm tarihi 654/1256 iken Simnânî'nin doğum tarihi 569/1260'tır. Simnânî'nin, eserini tamamladığı kişinin etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Bu konuda çok kesin yargıya varmak zordur. Ancak tefsir üslubu olarak ondan yararlandığını düşünmekteyiz. Ayetleri izah ederken genellikle meseleyi üçe ayırması, Dâye'nin, meseleyi izahta takip ettiği metoda çok benzemektedir. Çünkü O da her hangi bir konuyu açıklarken, onu çeşitli bölümlere ayırır, iddialarına delil olabilecek ayet ve hadisleri sıralar, böylece konunun daha

⁵⁸ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Fatih. 233, vr. 155b.

⁵⁹ Dâye, *Bahru'l-Hakâik*, Bayezid Kütüphanesi. 531, vr. 548ab.

kolay anlaşılmasını sağlar. Özellikle tasavvufî metinlerin izahında Simnânî bu metoda sıkça başvurmuştur.⁶⁰

2- Yûsuf b. Ahmed el-Mevlevî (1080/1669). Mevlânâ’nın Mesnevî’sini şerh edenlerden olan bu müellif, *el-Menhecu’l-Kavî* adlı eserinde *Bahru’l-Hakâik*’ten alıntılar yapmış, ancak bu alıntılarda Necmüddin Kübra’nın adını vermiştir. Bakara 61 ve 189; En’âm 11; İbrahim 24-25 ve Sâd suresinin 26. ayetleriyle ilgili bilgi verirken Kübra’ya nisbet ederek yaptığı alıntılarının tamamı *Bahru’l-Hakâik*’tandır.⁶¹

3- İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725). İsmail Hakkı Bursevî, yazdığı *Rûhu’l-Beyân* adlı tefsirinde Dâye’den oldukça fazla görüş nakletmiştir. Bu alıntılarında farklı başlıklar kullanarak bazen Dâye’nin,⁶² bazen Kübrâ’nın⁶³ adını zikretmiş, bazen sadece Necmüddin demiş,⁶⁴ genellikle de tefsirin adını⁶⁵ söylemekle yetinmiştir. Ancak tefsirin adını verirken devamlı olarak “et-Tevîlât” adını kullanmış, *Aynu’l-Hayât* ya da tefsirin asıl adı olan *Bahru’l-Hakâik* ismini hiç yazmamıştır. İşte buradan hareketle Bursevî’nin de mevcut karışıklıkları tekrarladığını ve eserin asıl sahibinin Dâye olduğu gerçeğini diğer müstensihler gibi karıştırdığını veya eseri hatalı olarak Kübrâ’ya nispet etme yanlışlığına düştüğünü belirtmek istiyoruz.

Bursevî, Te’vîlât’tan yaptığı bütün alıntılarda herhangi bir eklemeye veya değerlendirmeye bulunmamıştır. Durum böyle olunca Bursevî’nin, özellikle işârî yorumlar yaparken Necmüddin Dâye’yi benimsediğini söyleyebiliriz. Bursevî’nin tefsirinde alıntılarda bulunduğu tek kişi şüphesiz Dâye değildir. Ancak Dâye’den yaptığı alıntılar diğerlerine göre çok daha fazladır.

Asıl adını belirtmemesine rağmen bu tefsirden çokça alıntılar yapan İsmail Hakkı Bursevî de tefsirin yarım kalması konusundan etkilenmiş olmalıdır ki farklı tekmilelerin kime ait olduğunu belirtmemiş, Tûr Suresi’nin iki farklı tefsirinde, Dâye’nin yazdığı tefsiri esas alarak alıntılarda bulunmuştur.⁶⁶ Zira Tûr Suresi pek çok nüshada iki defa bulunmaktadır. Bursevî’nin. Necm Suresi’nden sonraki kısımda Te’vîlât’tan yaptığı alıntılar önceki kısma göre çok daha azdır ve bu alıntılar Simnânî’nin tekmlisinden

⁶⁰ Örnek için bkz: Dâye. *Bahru’l-Hakâik*, Halet Efendi, 18, vr. 552b-553b.

⁶¹ Bu alıntılar için bkz: Yûsuf b. Ahmed el-Mevlevî. *el-Menhecu’l-Kavî*, Mısır. 1872, I, 48-49; 309; 538; 539-540; 542. Bu alıntıların karşılaştırması için bkz: Dâye. *Bahru’l-Hakâik*, Halet Efendi, 18, vr. 31ab; 60b; 61a.

⁶² Örnek için bkz. İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu’l-Beyân*, Beyrut. 1985, I, 44; 81.

⁶³ Örnek için bkz. Bursevî. *Rûhu’l-Beyân*, II, 4-5; 64; 69; 100-101; 105; 117; 128; 188; 201; 205;...

⁶⁴ Örnek için bkz. Bursevî. *Rûhu’l-Beyân*, II, 65; IX, 227.

⁶⁵ Örnek için bkz. Bursevî. *Rûhu’l-Beyân*, I, 16; 19; 22; 23; 31; 33; 36; 39; 42; 46; 47; 50; 53; 57; 58; 61; 66; 69; 73; 78; 84; 89; 91; 95; 102;...

⁶⁶ Bu alıntılar için bkz. Bursevî, *Tefsîru Rûhi’l-Beyân*, IX, 188; 208; 224; 225.

değil, Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 233 numaradaki tekmiledendir.⁶⁷ Bu alıntılardaki azlığın sebebi Necm Suresi'nden sonraki tekmilelerdeki bilgilerle Bursevî'nin fazla fikir uyumu bulunmaması olabilir.

Bursevî'yi yanılta nedenlerden birisinin de onun, Kübrâ'ya ait olan üç tasavvufî eseri (*Usûl-ü 'Aşere*, *Risâle ile'l-Hâim* ve *Fevâihu'l-Cemâl*)⁶⁸ Osmanlıca'ya çevirip şerhetmesi olabilir. Çünkü Kübrâ'nın "Usûl-ü 'Aşere" adlı küçük eserini de içeren bu çalışmada bu eserin aynısını, Dâye'nin eseri olan Menârât'ta görmüşse bu hataya rahatlıkla düşmüş olabilir. Zira Dâye, bu küçük eseri aynen müellif adı vermeden "ariflerden biri" diyerek Menârât'ın sonuna eklemiştir. Bu eserin Kübrâ'ya ait olduğunu bilen Bursevî ve diğer müellifler, Dâye'nin diğer kitaplarının da Kübrâ'ya ait olduğunu zannetmiş olabilirler.

Bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, İsmail Hakkı Bursevî'nin de tefsirindeki kaynaklarından biri olan *Te'vîlât-ı Necmiyye* adlı eser hakkında var olan bir takım tartışmaları ve bazı bilgi karışıklıklarını gündeme getirip bu konuda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmaktır.

İsimlerini saydığımız bu üç müellifin yanında Abdürrezzâk Kâşânî'nin de Dâye'den etkilendiği söylenmişse de⁶⁹ her halde bu bilgi, her iki tefsire bakılmadan verilmiştir. Çünkü Kâşânî'nin eserinde Dâye'nin etkisinde kaldığını gösteren her hangi bir bilgiye rastlamadık. Her iki tefsire de "Te'vîlât" denilmesi, bir başka karışıklığa neden olmuş olabilir.

SONUÇ

Kendisinden sonra bazı ilim adamlarını etkilediği anlaşılan, tefsir ve tasavvuf alanlarında önemli eserler veren, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği eserlerinden anlaşılan Necmuddîn Dâye, işârî tefsirler içerisinde önemli bir yer tutan *Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'âni fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adını verdiği, tasavvufî yorum içeriği yönünden zengin, ancak lafzî ve zahîrî anlam yönünden de oldukça geniş izahlar verdiği tefsirini kaleme almıştır. Necm suresinin ilk ayetlerine geldiğinde vefat etmiş, bu sureden sonrasını başta Simnânî olmak üzere değişik kişiler tamamlamıştır. Bu eserin orijinal nüshası Simnânî'nin ifadesine göre dokuz cilttir. Yapılan eklemelerle tefsir on cilde tamamlanmıştır. Elimizdeki nüshaların içerisinde bu orijinal nüshanın, Kur'an'ın sadece ilk iki cüzünü içeren ilk cildi bulunduğu için eserin yarım kalmışlığı veya nerede yarım kaldığı konusunda çok net bilgilere sahip değiliz. Ancak mevcut nüshalarda birden çok tekmile bulunduğu için bu tefsirin, başkaları tarafından

⁶⁷ Bu alıntılar için bkz. Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, IX, 224-225; IX, 227, 233, 354, 432, 505, 534; X, 33, 39, 42, 111, 208, 233, 239, 311, 399, 506. Bu alıntılar Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 233'teki nüsha ile aynıdır.

⁶⁸ Bu çalışmaları Mustafa Kara "Tasavvufî Hayat" adıyla yayına hazırlayıp neşretmiştir.

⁶⁹ Bu konuda bkz. Algar, "Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'âni" md., TDVİA, İstanbul, 1991, IV, 515.

tamamlandığı anlaşılmaktadır. Necmuddîn Dâye, Necmuddîn Kübra'nın öğrencisi olduğu, iki müellifin de değişik pek çok eseri bulunduğu, aralarında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olduğu ve her ikisinin de isminde Necmuddîn kelimesi bulunduğu için, daha sonraki dönemde bu eserleri istinsah edenler eserlerin adlarını ve yazarlarını birbirine karıştırmışlardır. Bu karışıklığın en önemli örneklerinden biri de işte *Bahru'l-Hakâik* adlı tefsirdir. Biz bu tefsirin kırktan fazla nüshasını inceleme fırsatını bulduk. Bu incelemelerimizde tefsirin ilk nüshasındaki tasavvufî izahların daha sonra özetlenerek yeni bir isimle kaydedildiğini müşahede ettik. Yaptığımız karşılaştırmalar ve incelemeler sonucunda tefsirin müellifinin Dâye olduğunu, bunun dışındaki bilgilerin yanlışlar içerdiğini ifade etmek istiyoruz. Tefsirin orijinal nüshası, müellife okunarak kaleme alınan, Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 37 numaradaki nüshadır. Diğer nüshalar ise bundan yapılan alıntılardan oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamit. "Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî" md., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1991.
- _____, "Nadîm al-Dîn Râzî Dââyâ" md., The Encyclopedia of Islam, New Edition
Laiden, New York, 1993.
- Ateş, Süleyman, "Üç Mufessir Bir Tefsir", A.Ü.İ.F.Dergisi, Ankara, 1970, sayı.
XVIII,
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1974,
- Brockelmann, Carl. *Supplementband*, Leiden, 1937-1942,
_____, *GAL (Geschichte Der Arabischen Literatur)*, Leiden, 1937-1942.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut, 1985.
- Dâye, Necmeddin. Ebû Bekir ibn Abdillâh ibn Muhammed ibn Şâhâvâr,
Bahru'l-Hakâik ve'l-Ma'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî, Hasan Hüsnü Paşa, no:
37,
- _____, *Bahru'l-Hakâik*, Fatih, no: 233.
- _____, *Bahru'l-Hakâik*, Halet Efendi, no: 18.
- _____, *Menârâtu's-Sâirîne ilellâh ve Makâmâtut-Tâirîne billâh*, Kahire Dâru'l-
Kütübi'l-Mısriyye, no: 1366.
- İsmail Paşa, Muhammed Emin, *Hedîyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-
Musannifin*, İstanbul, 1951-55,
- Karatay, Fehmi Ethem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar
Katalogu*, İstanbul, 1962.
- Kâtip Çelebi, Mustafa ibn Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn 'An Esmâi'l-
Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul, 1971,
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, ts.,
- Mavsîfî, Davut, *Mahtûtâtü'l-Mavsîl*, Kahire, ts.,
- Meier, Fritz. "Stambuler Handschriften Dreier Persischer Mystiker: 'Ain al-
qudât al-Hamâdâni, Nağm ad-dîn al-Kübrâ, Nağm ad-Dîn ad-Dâja",
Der Islam, Berlin, 1937.
- Mevlevî, Yûsuf b. Ahmed, *el-Menhecu'l-Kavî*, Mısır, 1872,
- Nefîsî, Sa'îd. *Târîh-i Nazm ve Neşr Der İnan ve Der Zebân-i Fârisî*, İnan, ts.,
- Okuyan, Mehmet, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsîri*, Doktora tezi, Samsun,
1994,
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyât-ı Der İnan*, Tahran, 1946,
- Sâmî, Şemseddîn, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1888-1898,
- Shpall, William. "A Not on Najm al-Dîn al-Râzî And The Bahr al-Haqâuq",
Floria Orientalia, sy. XXII, 1981-1984,

- Simnânî, Alâuddevle, **Necmu'l-Kırân**, (Tekmile), Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi no: 18,
- Subkî, Ebû Nasr Abdulvehhâb, **Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ**, Beyrut, ts.,
- Şahinoğlu, Nazif, **Alâuddevle es-Simnânî: Hayatı, Eserleri, Kalam Telakkisi, Tasavvuftaki Yeri ve Tasavvufî Görüşleri**, Doktora Tezi, İstanbul, 1966,
- Taşköprüzâde, Ahmed İbn Mustafa, **Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Sıyâde fi Mevdû'âti'l-'Ulûm**, Kahire, ts.,
- Tebrîzî, Muhammed Ali. **Reyhânetu'l-Edeb**, İran, 1912,
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Mısır, 1976,
- Zehebî. Şemseddin Ebû Abdillâh ibn Ahmed. **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, Beyrut, ts., 1984.